

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 86 - Sayı/Issue: 306
Ağustos/August 2022

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 25.01.2021
Kabul/Accepted: 28.02.2022

DOI: 10.37879/belleten.2022.427

Araştırma Makalesi/Research Article

Yerel ve Devşirme? İki Kimlik: Hemithea ve Eileithya

E. Deniz Oğuz-Kırca*

Öz

Çalışmanın amacı, Karyalı Bozburun Yarımadası'nın kuzey ve güneyinde (Bybassos ve Phoinix) karşımıza çıkan; iki farklı isim gibi görünmekle birlikte benzer işleve sahip Hemithea ve Eileithya'nın bağlantısını, tanrıçalarla doğrudan ilişkili olan yazıt külliyatı (adak yazıtları), antik metinler, mitsel kurgular ve kısmen tarihsel coğrafyaya dayalı etimolojik olasılıklar ışığında sorgulamaktadır.

Özellikle antik Akdeniz'de farklı lakaplar alan yeryüzü tanrıçalarıyla bağlantılı yerleşkelerin etimolojik ve topografik bağlamda irdelenen kökenleri göstermektedir ki Anadolu coğrafyasına yayılmış uzak hafızalar, gittikleri yerlerde ortak bazı kodların yansması olmalıdır. Hatta farklı coğrafyalara ait olmalarına rağmen kutsiyet atfedilmiş olan sosyal buluşma/pazar işlevli ve “dişil” kimlikli kentçikler (Hemithea ile özdeş Kastabos ve Hemite yakınlarındaki Kastabala), böylesi bir hafızanın temsilcileri addedilebildiği gibi Anadolu'nun eski halklarının görünmeyen bağlarına (Geç Bronz Çağı'ndan itibaren) işaret ediyor dahi olabilir.

Bozburun Yarımadası, Kilikya gibi görece uzak bölgelerdeki etnobotanik bulguların desteklediği bitkisel uygulamalardan anlaşıldığı gibi, tıbbi değeri yüksek flora zenginliğine bağlı olarak kendi çapında sağaltım ve sağlık alternatifleri sunan bir bölge olmalıydı. Sağlıkla ilişkisi kuzey ve güney sektörleriyle kısıtlı olmayıp orta alandaki Syrna ve Hydas gibi diğer tüm *demoslarda* çözümlerin sunulduğu bir bütün olarak ele alınmalıdır. Görüldüğü kadarıyla kadın ve çocuk sağlığı, üreme, düşük,

* Dr., zedok33@gmail.com ORCID: 0000-0003-0202-5327

vb. konularda veya rahat bir doğum gerçekleştirmek isteyenler için yerel çözümler sunan belli başlı merkezlere sahipti. Bu merkezlerde özel reçeteler kullanılıyor; sedatif preparatlarla uygulanan enkoimesis, psikoterapi, bir trans ilah olan Artemis'in farklı tezahürleri Hemithea ve Eileithyia, hatta Apollon adına yapılan şifalı büyü gibi uygulamalar gerçekleştiriliyor olmalıydı. Bu kapsamda, erken dönemlerde karşımıza çıkan Hemithea, zamanla ismini, işlevini ve şöhretini Eileithyia'ya devretmiş olabilir.

Anahtar Kelimeler: Bozburun, Sağlık, Kadın, Hemithea, Eileithyia, Enkoimesis, Şifalı Bitkiler, Psikoterapi.

Two Identities As Local and Adapted(?): Hemithea and Eileithyia

Abstract

The purpose of the study is to question the connection of Hemithea and Eleithyia, who appear in two sectors (Bybassos and Phoinix) lying to the north and south of the Karian Bozburun Peninsula, and have similar roles and functions though coined under two different names, in the light of the epigraphical corpus (votive inscriptions) that are directly related to the goddesses, ancient accounts, mythological constructs and etymological probabilities partially based on historical geography.

The origins of the sites, which are interrogated in terms of etymology and topography and associated with the earthly goddesses named under several epithets, especially in the ancient Mediterranean, show that, the remote memories spread over the Anatolian geography must be the reflections of some common codes in the lands settled. Moreover, even though they belong to separate geographies, the two sanctified towns (Kastabos identified with Hemithea and, Kastabala near Hemite) having the social gathering/market functions and “feminine” identities, can be assumed as agents of such a memory and may even refer to the invisible bonds of the ancient communities of Anatolia (since the Late Bronze Age).

The Bozburun Peninsula, as can be understood from the herbal practices supported by ethnobotanical findings in relatively distant regions such as Cilicia, should have been a region that offered treatment and wellness alternatives on its own, depending on the richness of flora with high medicinal value. Its relation with the issues of health is not restricted to the northern and southern parts, however needs to be considered in its entirety, where remedies were offered in all the other *demoi*, like the midmost settlements- Syrna and Hydas. By all appearances, the region possessed certain centers that provided local solutions in the matters of the women's and children's health, procreation, miscarriage, etc. or painless delivery. Special prescriptions, enkoimesis enforced with sedative prepares, psychotherapy, even curative sorcery practiced in the name of Hemithea and Eleithyia, as the diverse manifestations of the transdivinity Artemis and, even Apollo, must have been used and applied in these centers.

In this context, Hemithea who appeared from early periods, could have delegated her title, function and reputation to Eleithya in progress of time.

Keywords: Bozburun, Health, Woman, Hemithea, Eileithya, Enkoimesis, Herbaceous Plants, Psychotherapy.

Giriş

Prof. Dr. A. Afet İnan'a

Karialılar, MÖ 2. binin sonundan itibaren Büyük Menderes'in güneyi boyunca Halikarnassos'tan Kaunos'a kadarki Anadolu topraklarına yayılmış bir halktı. Karia'nın bir alt coğrafyası olan Bozburun Yarımadası (Yarımada), literatürde Klasik dönem nitelikleri taşıyan ancak ağırlıklı Hellenistik, kısmen Roma karakterli tanımlanan bir alan olagelmıştır. Batı Anadolu'daki Hellenizasyon sürecinde dahi tipik bazı özelliklerini kaybetmemiş, birçok politik gücün bıraktığı izlere rağmen, Karialılar Bozburun Yarımadası'nın ana sakinleri olarak kalmayı başarmışlardır.

Yarımada, İÖ 5. yüzyılda Karia Khersonesos olarak tanınmaktaydı. Bölgenin, federatif iskeleti altında, eşitlikçi bir anlayışla *demolar* örgütlenmişti. Aşağıda, ilişkili oldukları yerleşimlere göre, isimlerine değinilmektedir. Karia Khersonesos, Rodos kontrolüne girdiği erken Hellenistik Dönem'den itibaren Rodos Peraia'sı olarak anılmaya başlamıştır. Bu süreçte, Kar ve Dor asıllı toplulukların yaşadığı bir karma nüfus haline gelmiştir¹. Ekonomik bağlamda Rodos'tan etkilenen Yarımada, zamanla onun paydaşı olmuştur. Politik çıkarılara da dayalı bu paydaşlığın sosyal etki ve yansımaları yoğun olmuştur. Örneğin Rodos, Akdeniz Havzası festivallerinde Panhellenik tapınaklardaki tanrı sözcüleri *theoroi*² ile özellikle yakın çevresinde flaş etkiler bırakmıştı.

Karia bölgesi, çağlar boyunca farklı kültürlere ev sahipliği yapmıştı. Bu çalışmada, Bozburun Yarımadası'nın, şimdiye kadar gündeme getirilmemiş hipotetik bir işlevi, özellikle sağlık ve şifa uygulamaları üzerine düşünce üretilmektedir. Feyiz noktası, kadınları odak alan ve onlara üreme ve doğum gibi konularda yardımcı olan

1 Yarımada'nın güneyindeki Kasarae'da bulunan yarı Karca yarı antik Yunanca olduğu belirtilen mezar taşı örneği için Edward L Hicks, "Inscriptions from Casarea, Lydae, Patara and Myra", *The Journal of Hellenic Studies* 10 (1889), no. 4, s. 50.

2 Rodos, Panhellenik tapınakların görev üstlendiği Akdeniz Hellenistik festival ağı içerisinde *theoriai* odaklı (ör: Samothraki ve Delos'a gönderilen elçiler) *polis* görünümündedir (Ian Rutherford, "Network Theory and Theoric Networks", eds. Malkin, I., C. Constantakopoulou ve K. Panagopoulou, *Greek and Roman Networks in the Mediterranean* (2009), s. 24-39, Routledge, London and New York, s. 33-35).

iki tanrıça figürüdür. Çalışmanın amacı, Yarımada'nın kuzey ve güneyindeki (Bybassos ve Phoinix territoryumlarında) iki sektörde karşımıza çıkan; iki farklı isim gibi görünmekle birlikte aynı işleve sahip tanrıçalar, Hemithea ve Eileithyia'nın bağlantısını ve bunların buldukları kentçiklerle olan ilişkilerini irdelemektedir. Söz konusu bağlantılar, bölgede tespit edilen ve tanrıçalarla doğrudan ilişkili olan epigrafik malzeme, antik metinler, etimoloji-tarihsel coğrafya ve bu ilahların mit-sel kurgularda geçen ana özellikleri bağlamında sorgulanmaktadır.

Yarımada'nın İnanç Dünyası

İnanç ve tapınma eylemi, insan topluluklarının devamlılığı için adeta çimento işlevi görür. Antik Yarımadalıları birbirine bağlayan ana etken, erken Hellenistik Dönem'den itibaren uğramış oldukları akültürasyona rağmen ortak kültürler, hatta belki ata kültürleri etrafında birleşmeleriydi.

Yarımada'daki *demoslarda* kültürlerin farklılaşabildiği ya da bazılarına özel önem atfedildiği önceki çalışmalarda kaydedilmiştir³. Büyük çoğunluğu mezar kitabelerine ait yazıt külliyyatı, hangi *demoslarda* hangi kültürün varlık gösterdiğini anlamak açısından iyi bir veri tabanıdır. Örneğin, Tymnos'ta (Bozburun), Zeus Kataibatas ve Zeus-Hera ikilisi öne çıkarken Phoinix'te (Taşlıca) birden fazla ilâhın rahipliğini yapanların listesi bulunmuştur⁴.

Yarımada'da kırsal yaşantı hâkimdi. Külte bağlı pratiklerin, yaşamın hemen her alanındaki etkisi olağandı. Özellikle İÖ 4. yüzyıldan itibaren akültürasyona maruz kalan Karia ülkesinin yerel tanrı ve tanrıçalarının⁵, Zeus örneğinde olduğu gibi pek çok *poliste* ve *kome*de yerleşmesi doğaldı. Gerçi Zeus'a, İÖ 5. yüzyılın başından itibaren pek çok yerde tapınıyor, ilgili olduğu *toponym*lerle (ör: Zeus Labraundos) özdeşleştirilebiliyordu. Zeus, *demoslarda* farklı lakaplar altında boy gösteriyordu⁶. Örneğin *demoslarm* bekçisi sayılan baş figür Zeus Karios'un⁷ sosyal kimliği

3 E. Deniz Oğuz-Kırca, "Tymnos'un Kayıp Mabedi: Hera ve Zeus'a Adanan Tapınak Neredeydi? (The Lost Sanctuary of Tymnos: Where was the Naïskos Dedicated to Hera and Zeus?)", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 151 (2016), s. 231-247.

4 Alain Bresson, *Recueil des Inscriptions de la Pérée Rhodiene (Pérée Intégrée)*, Les Belles Lettres, Paris 1991, no.102, 104, s. 109-112.

5 Arif Uyguc, *Güneybatı Anadolu'nun Tarih Öncesi Halkı: Kar'lar*, Tunç Matbaası, Çine 1992, s. 100-103.

6 Bk. Zeus Helios ve Zeus Polieus (Phycus), Zeus Polieus (Phoinix), Zeus Atabyrios (Loryma) (Bresson, *age.*, no.22 (I.2), 26 (I.1), 148 (I.6), 185-186 (I.1)).

7 Nuran Şahin *Zeus'un Anadolu Kültürleri*, Suna-İnan Kırca Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED), İstanbul 2001, s. 68-69.

ve varyasyonları, Yarımada'da da içselleştirilmiş olmalıydı. Bir altar üzerindeki *epitapha* kayıtlı Kataibatas'ın⁸ (Διὸς Καταβάτα), Tymnos'ta karşılık bulunduğu ve Karia asıllı olduğu daha önce önerilmiştir. Dorların, bilhassa Rodosluların İÖ 2. yüzyıldan itibaren yarattığı sosyal hareketliliğe rağmen Tymnos'a has güçlü bir örnek olarak sunulmuş; Hera ve Zeus ile ilişkili, olası bir tapınağa gönderme yapan 192 no.lu evde bulunan Tymnos "Kod"u ile birlikte tartışılmıştır⁹. Ayrıca, 102 no.lu dekretten¹⁰ geçen Tymnoslular ifadesinin bu düşünceyi destekler nitelikte olabileceği belirtilmiştir.

Likyalı Leto'nun¹¹ ikizleri Apollon ve Artemis de tıpkı Zeus gibi bölgenin kült yaşantısında hak ettiği yeri almış görünmektedir. Girit, Karia ve Likya'da özel önem taşıyan Leto iki *demosta*, Phycus (Marmaris)¹² ve Hygassos'ta (Selimiye, Kızılköy) zikredilmiştir¹³. Aphrodit tapkısına ise Phycus, Phoinix¹⁴ ve Hygassos'ta¹⁵ rastlanmıştır. Öte yandan, Karia *polislerine*¹⁶, ana sikkelerine¹⁷ ve kutsal alanlarıfna damgasını vuran Apollon, Amos'tan (Turunç) Kasarae'ya (Bozuk) kadar Yarımada'nın hemen her köşesinde izlenmektedir¹⁸. Tymnoslu Kataibatas gibi Amoslu

- 8 Michael Chaviaras - Niketas Chaviaras, *Archaiologike Ephemeris* (AE) °89, 94 (1913), 101 (s. 5); *IK.Rhod.Peraia*.202. Likya, Olympia, Thera ve Tarentum'daki varlığı için ayrıca bk. Bresson *age.*, no. 104, s. 111; Şahin, *age.*, s. 74. Miletos'ta bulunan "Kataibates" kültü ile ilişkisi net değildir (Şahin *age.*).
- 9 Oğuz-Kırca, "Tymnos'un Kayıp Mabedi", s. 236, 238, 240-241.
- 10 Franciszek Sokolowski 1956: "On the Lex Sacra of Tymnos", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 87 (1956), s. 47-50; Bresson, *age.*, no.102, s. 109-111.
- 11 Trevor R. Bryce, "The Arrival of the Goddess Leto in Lycia", *Historia: Zeitschrift für alte Geschichte* 321 (1983), s. 1-13.
- 12 Strabon, *Geographika. Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap 12-14)*, çev. A. Pekman, İstanbul 2005, 14.2.2; George. E. Bean ve John M. Cook, "The Carian Coast III", *The Annual of the British School at Athens* 52 (1957), s. 79.
- 13 Bresson, *age.*, no.20, s. 55-56 (I.4); *Mc.Rhodian Peraia*.63; Bresson, *age.*, no. 63, s.93.
- 14 Bresson, *age.*, no. 19, 147, 148, s. 55, 138-144 (I.8).
- 15 E. Deniz Oğuz-Kırca, "On the Location and Territorium of Hygassos", *Höyük* 7 (2014), s. 37-40; Louis Robert - Jeanne Robert, *Bulletin Épigraphique* 68 (1955), s. 265-266, no. 211; Bresson, *age.*, no. 65, s. 94; Oğuz-Kırca, "On Hygassos", s. 38.
- 16 Ör: Knidos, Dor Şehir Birliği (Hexapolis) (Herodotus, *Historiāi*, *Herodot Tarihi*, çev. M. Ökmen, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2002, 1.144; Kevser Taşdöner, "Karya Kenti Halikarnassos", *Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2008), s. 98.
- 17 Apollon kültü etrafında birleşen ör: Apollon, Zeus Labraundos ve Mavzolos betimli; İÖ 366-351 aralığındaki sikkeler, bk. Barclay V. Head, *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, Spink & Son Ltd., London 1963, s. 628-629; Barclay V. Head, *Guide to the Principal Gold and Silver Coins of the Ancients: From Circa B.C. 700 to A.D.1*, Argonaout, Chicago (1968), s. 39.
- 18 Bresson, *age.*, *passim*. Amoslu Apollon rahiplerinin tekelindeki Samnaios kültü, bu demosa özgü

Apollon Samnaios da özgür Karia ruhunu yansıtıyor olmalıydı. Apollon'un kırsal kimliğine Erethimios lakabıyla Rodos'ta¹⁹ rastlanmıştır. Hellenistik Dönem'in favori ilahlarından Dionysos ise tarımsal ünitelerle rençberliğe dayalı yaşamın hüküm sürdüğü Phoinix'te, *akropolün* doğu yakasındaki ana kayaya işlenmiş yazıttan bilinmektedir²⁰.

Orphik metinlerde Artemis, doğumu kolaylaştırması için dua edilip geceyi aydınlatan bir ilahtı. Sicilyalı Diodorus, Leto'nun Hyperborea'da²¹ doğduğunu belirtir. Artemis, olasılıkla bu nedenle yer yer Hyperboreaioslarla ilişkilendirilmektedir. Ana tanrıça kimliğiyle Ephesos'ta, doğum yapanlara yardım ederdi²². İÖ 1. bin yılda farklı isimlerle (örneğin Hitit ülkesinde Hepat, Likya'da Leto, Frigya'da özellikle İÖ 5. yüzyılda yaygın şekilde Kybele²³ olarak) anılabiliyordu. Yarımada'daki kanıtlar nadirdir ancak olasılıkla tanrıçaya açık ismiyle adanan bir Hellenistik Dönem yazıtı (İÖ 2. yüzyıl) Selimiye'de²⁴, Pergeli bir Artemis rahibesinin mezar taşı

görünüyor (Zafer Taşlıkoğlu, *Anadolu'da Apollon Kültü ile İlgili Kaynaklar*, İstanbul 1963, s. 76).

- 19 Ioannis Papachristodoulou, "The Rhodian Demes Within the Framework of the i, unction of the Rhodian State", ed. V. Gabrielsen, P. Bilde, T. Engberg-Pedersen, L. Harnestad ve J. Zahle *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture, and Society*, Studies in Hellenistic Civilization (Vol. 9). Aarhus University Press, 1999, s. 40,
- 20 Felix Dürrbach - Georges A. Radet, "Inscriptions de la Péréé Rhodienne", *Bulletin de Correspondance Hellénique* 10 (1886), s. 256-258; Bresson, *age.*, no. 149, s. 144-149; E. Deniz Oğuz-Kırca, "Restructuring the Settlement Pattern of A Peraean Deme Through Photogrammetry And GIS: The Case of Phoinix (Bozburun Peninsula, Turkey)", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 14/2 (2014), s. 285. Yazıtta, Dionysos'a adanam tapınağa yönelik inşa masraflarının karşılanması için bağışçı listesi yer almaktadır.
- 21 Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica. Library of History (Cilt II, Kitap 2.35-4.58)*, çev. C. H. Oldfather, Loeb Classical Library 303, Harvard University Press, Cambridge, MA 1935, 2.47. Tanrıçanın geceyi aydınlatma misyonu belki de "Hyperboreiosların yaşadığı" kuzeyde, uzun aylar boyunca karanlığa gömülen arktik bölgelerde ışığa duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktaydı.
- 22 Callimachus, *Hymns 1-3*, çev. A.W. Mair, Loeb series, William Heinemann, London 1921, III.1-28.
Kült ve festival kurucusu kadın kahramanlar (*heroine*) için bk. Pausanias, *Hellados Periegesis. Pausanias Description of Greece* (4 cilt), çev. W.H.S. Jones, D. Litt and H.A. Ormerod, Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann Ltd., London 1918, *passim*; Ayşen Sina, "Pausanias'ta Kült Kuran Kadın Kahramanlar", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23/35 (2004), s. 172-183.
- 23 Peter Talloen, Jeroen Poblome, Marc Waelkens ve Hannelore Vanhaverbeke, "Matar in Pisidia: Phrygian Influences in Southwestern Anatolia", M. Hutter (ed.), *Pluralismus und Wandel in den Religionen im Vorhellenistischen Anatolien*, Akten des Religionsgeschichtlichen Symposiums in Bonn (19-20 Mai) (2006), s. 175-183, Ugarit-Verlag, Münster; Jennifer Larson, *Ancient Greek Cults: A Guide*, Routledge, New York 2007, s. 170-172.
- 24 Michael Chaviaras ve Niketas Chaviaras, *Archaiologike Ephemeris (AE)* (1911), no. 69, s. 68; Bresson, *age.* no. 76, s. 97-98.

(İÖ 5/4. yüzyıl) Loryma'da (Bozuk)²⁵ bulunmuştur²⁶. Yine, Loryma'da, Soteira indikasyonu yani kurtarıcı sıfatıyla devşirme malzeme olarak bulunan yazıt (İÖ 1. yüzyıl) Bresson'a bakılırsa Artemisle bağlantılıdır²⁷. Buna göre, Artemis Soteira' e adanan kutsal alanda dikilen bu taşın savaştan korunma isteğini yansıttığı ve/veya Rodos'tan buraya geldiği görüşü yaygındır²⁸.

En az Apollon kadar yer tutan bir figür, sağlık tanrısı Asklepius'tur²⁹. Antik dünyada, belli başlı sağlık metropolleri arasındaki Kos, Epidauros, Bergama, Knidos, Korent ve Atina'daki *Asklepeion*lar meşhurdu³⁰. Kendine geniş bir yayılım alanı bulan Asklepius'a ithaf edilen ve başışçıları sıralayan bir tapınak ve bununla ilgili olarak *demos*lara ait bir dekret (İÖ 3-2. yüzyıl kararnamesi) Syrna'dan (Bayırköy) raporlanmıştır³¹. Bugün, *in-situ* olmasa da olasılıkla bu çevrede bulunup Bayır Camii'nin girişine konan mermer blok, Kızlarçeşmesi denilen su kaynağının karşısındadır. Köy meydanındaki yaşı iki bin yıla yaklaşan çınar (*Platanus orientalis*), camii ve yanbaşındaki en az çınar kadar yaşlı dev servi (*Cupressus sp.*) ve kadınlara vurgu yapan çeşmenin birlikteliği anlamlıdır. Dikkat çeken bir başka yazıt, esin perileri Musalar'ı anmaktadır³². Bu bağlamda Syrna, Apollon'un da işin içine girmiş olabileceği, sanatsal ve yaratıcılıkla ilgili bazı faaliyetlere ev sahipliği yapmış olabilir.

Syrna'da ayrıca bulunan ve dini misyonlu bir *genosa* ait izlenimi veren yılan karmalı giyirli bir altar³³; yanı sıra Thyssannos (Söğüt) ve Phoinix yazıtlarında

25 Loryma, Kasarae *demosuna* bağlı bir mahalle/ yerleşkeydi (George E., Bean, *Eskiçağ'da Menderes'in Ötesi (Turkey Beyond the Meander)*, çev. P. Kurtoğlu, Arion, İstanbul 2000, s. 167; E. Deniz Oğuz-Kırca, "Some Thoughts on the Problem of Identification of Demes: The Ancient Bozburun Peninsula", *Cedrus* 2 (2014), s. 271, 274; E. Deniz Oğuz-Kırca, "The Chora and the Core: A General Look at the Rural Settlement Pattern of (Pre)Hellenistic Bozburun Peninsula, Turkey", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (PAUSBED)* 20 (2015), s. 43.

26 Dolaylı olarak Loryma'da mevcut- kanıt Perge Artemis'inin bir rahibesine (Mısırlı Europa) ait mezar yazıtına (İÖ 5/4. yy) dayanmaktadır (*IK.Rhod.Peraia*.21; Bresson, *age.*, no. 174, s. 161.

27 Bresson, *age.*, no. 200, s. 173.

28 IG XII.1 915; Bresson, *age.*, no. 205, s. 176.

29 Karia için Uyguç, *age.*, s. 52, 98-109.

30 A. Bilgin Turmalı, *Knidos ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 22.

31 Peter M. Fraser-George E. Bean, *The Rhodian Peraea and Islands*, Oxford University Press, London 1954, s. 28-33; Bresson, *age.*, no. 58,59, s. 87-92.

32 Bresson, *age.*, no. 60, s. 92.

33 Bilge Umar, *Karia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1999, s. 202.

isimleri geçen Asklepius rahipleri³⁴; daha önceki çalışmalarda da vurguladığı üzere yörede turistik konumu ve tıpkı Angkor Vat'takilere benzeyen dev köklü günlük/sıgla (*Liquidambar orientalis*) ağaçlarının³⁵ katkı sunduğu ekolojik çeşitliliğiyle öne çıkan su kaynağı Turgut (Hydas) Şelalesi mesire alanı, ister istemez Yarımada'nın su ve şifayla olan olası ilişkisini gözler önüne sermekte ve dikkatleri sağlık kültürüne çevirmektedir. Etnobotanik açıdan, bugün bile yüksek tıbbi değeri olup yağından istifade edilen ve antik Mısır'da iyi tanınan sıgla ağaçları, pek tabii Asklepius ve Hygieia'nın³⁶ varlığına bağlanabilir. Dolayısıyla, "kutsal su" anlamındaki Syrna³⁷ kadar Hydas *demosu* da Yarımada'nın göbeğine yakın coğrafi konumuyla avantajlı görünmektedir. Anılan şelale, antik dönemlerden bu yana kullanılıyor olmalıydı³⁸.

Bybassos (Hisarönü) sınırlarındaki Kastabos kentçığı ve kutsal alanında, şifa dağıtıcı Hemithea inancı hüküm sürüyordu. İÖ 4. yüzyıla tarihlenen İon düzenindeki tapınağın önce Leto'ya adandığı belirtilmiş³⁹, sonrasında Hemithea'ya dikkat çekilmiştir⁴⁰. Yine şifacı kimliğiyle özellikle doğum yapan kadınlara yardımcı olan Eileithyia kültü, Phoinix'te bulunmuştur. Aşağıdaki bölümlerde tartışılan iki ana figür, Hemithea ve Eileithyia olacaktır.

Hemithea

Hemithea/Amphithea⁴¹ bir yarı tanrıçaydı. Doğrudan Hemithea adıyla zikreden

34 Bresson, *age.*, no. 118, s. 118-127 (I.1-2); no. 148, s. 139-145 (I.12).

35 Oğuz-Kırca, "Tymnos'un Kayıp Mabedi", s. 234.

36 Pausanias, *age.*, 1.23.4-5

37 Umar, *Karia*, s. 201.

38 G. Plinius Secundus Maior (Yaşlı Plinius), *Naturalis Historia (Natural History)*, Cilt I-X; Kitap 1-37, çev. by Rackham, H., Jones, W.H.S. and Eichholz, D. E., Harvard University Press, London 1949-1954, 31.20,30), Khersonesos'taki bir pınar ve kovuktan bahsediyor. Buranın Phausia? olup olmadığı net değil. Plinius, Marmaris'e daha yakın olan İçmeler Şelalesi'ni tarifliyor olabilir miydi?

39 Thomas A.B Spratt., "Remarks on the Dorian Peninsula and Gulf, with Notes on a Temple of Latona There", *Archaeologia* 49/2 (1886), s. 352; John M. Cook -William H. Plommer, *The Sanctuary of Hemithea at Kastabos*, Cambridge University Press, London 1966, s. 167-168.

40 Cook - Plommer, *age.*, *passim*; Bean, *age.*, s. 169.

41 Stephan von Byzanz (Stephanus Byzantinus), *Ethnika (Stephani Byzantii Ethnicorum Quae Supersunt Ex Recensione Augusti Meineke)*, Akademische Druck- U. Verlagsanstalt (Unveränderter Abdruck der 1849 in Verlag G. Reimer in Berlin erschienenen Ausgabe), Graz 1958, s.v. *Tévedos*. Mitolojide, Tenes'in kızkardeşidir. Tenes, kardeşini Bozcaada'ya (Tenedos) çıkan Yunan ordusu ve Achilleus'tan korumaya çalışırken ölmüştür. Böylesi bir aktarım, tanrıçanın Anadolu yerlisi olduğuna işaret ediyor.

Diodorus, hastalıkları iyileştirici gücü nedeniyle şifa dağıttığını, doğumda kadınlara yardımcı olduğunu, Khersonesos'ta ikamet edenlerce onurlandırıldığını söyler. Bunları, İÖ 3/2. yüzyılda yaşamış Rodoslu bir tarihçiden (Zeno?) öğrendiği söyleniyorsa da yeterli kaynağı yoktur⁴². Tanrıça hakkında fikir veren bir diğer kaynak Amos yakınlarındaki Bakıcak mevkiinde bulunan Gölenye stelidir⁴³. Yanı sıra, Meis ve Kastabos'ta bulunan bir vazo kulpunda (İÖ 4. yüzyıl) adı geçmektedir⁴⁴.

Hemithea kültü, halk arasında Pazarlık olarak bilinen Kastabos ile müsemmadır. Diodorus yine ön sıraya yerleşerek kentçiğin Bybassos'a bağlı olduğunu, Karia Khersonesosu'nda yer aldığını net bir şekilde vermektedir⁴⁵. Hatta uzaklardan gelip gösterişli adaklar adayan kabilelerden bahseder. Gölenye'de bulunan dekret (İÖ 2. yüzyılın ilk yarısı), yine kentçiğin Bybassos sınırlarında yer aldığından, kalabalıkların buradaki tapınağı iyileşme amaçlı ziyaret ettiğinden söz eder⁴⁶ ancak sağaltma alanları belirtilmemiştir. Bir diğer kanıt, Meis (Megista, Kastellorizo) Adası'nda bulunan bir Rodos kitabesidir⁴⁷. Bugün Pazarlık ve çevresine, antik dönemdeki kutsiyeti nedeniyle hiçbir antik işgalcinin el sürmediği ancak civardaki köylülerin tapınaktaki mermeleri ve kurşun zıvanaları devşirme malzeme olarak kullandıkları düşünülmektedir⁴⁸

42 Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica. Library of History*, Cilt III, Kitap 4.59-8, çev. C. H. Oldfather, Loeb Classical Library 340, Harvard University Press, Cambridge, MA 1939, 5.62-63; Cook – Plommer, *age.*, s. 165.

43 Robert – Robert 1955: no. 215; Bresson 1991: no. 44 (s. 68-72). Stel, İÖ 3-2.yüzyıla tarihlendirilmektedir.

44 Bresson 1991: no. 39 (s. 66) *Hydria* olarak belirtilmiştir.

45 Diodorus, *Bibliotheca Historica*, C III, 5.62-63.

46 Bean, *age.*, s. 170-171; Bresson, *age.*, no. 44-45, s. 68-74.

47 *Rhod.Peraia*.59; CIG: 4301. Yazıt tam olarak tarihlenemese de Meis'in Rodos Peraiası'na ait olduğu hemen hemen nettir. Yazıt, Rodos adına Kastabos ve Meis'in *epistatası* olan Amos asıllı Sosikles Nikagoras tarafından Hermas Propylaios'a adanmıştır.

Burada akıllara hemen Rodos Perasının sınırları gelebilir çünkü Fethiye'deki özel koleksiyondaki bir yazıtta, Kastellorizo (Meis) veya Rodos Perası sınırlarını çizen Daidala'daki Rodoslulara (İS 2.yüzyılda yaşamış bir aileye?) ait bir arazinin Likyalılara "yasa dışı" satışı iddia edilmektedir. Böylesi bir mülkün satışı, iki ülke arasındaki bir sınır anlaşmazlığına, araştırmacılarca da Rodos Perası'nın son sınırlarının bu noktaya kadar vardığına ilişkin dayanak oluşturmaktadır (Hüseyin Köktürk ve Nicholas P. Milner, "A Land Dispute From the Lycian Borderland", *Anatolian Studies* 53 (2003), s. 131-132).

48 Mermerler kireç ocağına çevirmek suretiyle, kurşun parçalar ise mermi yapımı amacıyla kullanılmış olmalıdır. Ekrem Uykucu, *The History and Geography of Marmaris*, As Matbaası, İstanbul 1970, s. 71. Bununla birlikte, eğitimci ve araştırmacı tercüman rehber A. Bilgin Turalı da aynı konuya hassasiyetle değinmektedir.

Hemithea, Kastabos ve Tenedos'ta yeryüzünü simgeleyen ilahlardan biriydi ve adına şarap yerine, süt ve ballı⁴⁹ karışımlarla sunular yapılıyordu. Bu durum, mit-sel kurgudaki acı deneyim yani üzüm bağlarını yerle bir eden bir domuz nede-niyle babalarından kaçıp serüvenin sonunda Apollon tarafından himaye edilen kız kardeşlerin halk söylencelerindeki yerine bağlanmaktadır. Yaşadığı sırada adı Molpadia olan Hemithea, babalarının emaneti küplerin kırılması sonucunda kız kardeşleriyle birlikte denize atlar, Apollon tarafından kurtarılarak kendisine ölüm-süzlük bağışlanır⁵⁰. Tanrı, bazı tıbbi mucizeler aşlayıp onu şifacı bir yarı tanrıçaya (hemi-thea) dönüştürerek bugün Gâvur Pazarı denilen tepenin düzlüğüne yerleşti-rir. Hemithea, doğum⁵¹ sancıları çeken kadınlara yardım ederek onların ağrılarını hafifletmekte ün yapar. Kendini özellikle gece ifade eden tanrıça aynı zamanda bir çeşit hemşireydi⁵². Durumu ağır olanları ise uykuda sağaltırdı. Yarımadalılar, belirtilen düzlükte Hemithea adına bir mabet inşa etmişlerdir. Zamanla ziyaret alanı haline gelmiş, “adakçılarını” yeri olarak nam salmıştır.

Eren Dağı üzerinde oturan Kastabos'a, iki buçuk kilometre kuzeydeki Hisarönü merkezinden ulaşılır. Sığ bir denizi olan Bybassos'un yanbaşındaki liman (Ker-dime ve Limanbaşı kumsalları), ziyaretçilerin bölgeye denizyoluyla ulaşmasına olanak sağlıyor olmalıydı. Hemithea Tapınağı ve çevresi hakkındaki ilk esaslı araş-tırma ve yayın, 1960 yılında, Cook ve Plommer tarafından yapılmıştır. Tapınak, gözlerden uzak, ana yerleşimin olmadığı bir noktadadır. Arta kalan temeller nede-niyle bugüne değin bir “tapınak kentçığı” statüsünde değerlendirilmiştir. Hemit-hea hakkındaki bazı bilgiler diğer araştırmacılarca da tekrarlanmaktadır⁵³.

49 Diodorus, *Bibliotheca Historica*, C III, 5.62.5; Larson, *age.*, s. 163.

50 Farklı bir hikâyede ise: Rodos'un en eski krallarından Staphylos'un Molpadia, Partenos ve Rhoio adında üç kızı vardı. Günlerden bir gün Tanrı Apollon, Rhoio'ya âşık olur ancak karşı gelen Staphylos kızını bir sandık içinde denize atar. Sandık, Leto'nun adası Delos'a sürüklenir. Kızın ise adada bir oğlu dünyaya gelir. Bir başka versiyonda, Staphylos'un sadece iki kızı vardır. Kızlarından, değerli bir şarap küpüne göz kulak olmalarını ister. Kızlar uykuya dalar, bu esnada sarayın domuzları küpü kırar, şarap akar ve biter. Kızlar uyanıp durumu anlayınca babalarından kaçıp kendilerini uçurumdan atarlar. Ancak Apollon, kızları son anda ölümden kurtarıp ikisini de Rodos'un diğer tarafındaki Karia Khersonesosu'na yani bugünkü Bozburun Yarımadası'na götürür (Diodorus, *Bibliotheca Historica*, C III, 5.62.1-4).

51 Doğum bitkisi motifi için bk. Cüneyt Öz, “Kültürel Süreklilik Bağlamında Antikçağdan Günümüze Kutsal Ağaç veya Hayat Ağacı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (2018), s. 215.

52 Arthur B. Cook, *Zeus: A Study in Ancient Religion* (Vol. II, Part I), Cambridge University Press, Cambridge 1925, s. 671; Cook – Plommer, *age.*, s. 162.

53 Bk. Uykucu, *age.*; Sibel Konak, *Antik Karya Bölgesindeki Kent Dışı Kutsal Alanlar*, Yayınlanmamış

Kastabos, tapınak, tiyatro, kutsal yol ve konut kalıntularından oluşan bir yerdir⁵⁴. Ancak, en geniş ve sofistike inşa edilen kısım tiyatro değil, kuşkusuz tapınaktı⁵⁵. Peripteros planlı İyon düzenindeki 12x6 sütunlu yapı İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir⁵⁶.

Hemithea, bilindiği kadarıyla Karia'da psikanalize giden yolları ören ilk sağlık tanrıçası olarak karşımıza çıkıyor. Denklerini daha erken Anadolu'da bulmak mümkün ancak Karia'nın, endemik bitkilerin bulunduğu bir alt sahada olması özelliğiyle de *iatreion*larda sağaltımlar gerçekleştiriliyor olmalıydı. Şayet Hemithea hastaları uyku yöntemiyle iyileştiriyor idiyse yakınlarda bir yerlerde uyku odaları⁵⁷ olması gerekmez miydi? Bu kapsamda, tapınağın çevresindeki bazı yapıların, örneğin doğum odaları olabileceği yönündeki görüşler⁵⁸ nedense terk edilmiş, buraların tapınak görevlilerine ait olduğu düşünülmüştür. Tapınakta bulunan bir yazıt ilginç olmakla birlikte yine Hemithea ismini anmaktadır. Yazıt, son araştırmalarda Kızılköy sınırlarında olduğu öne sürülen Hygassos⁵⁹ *demosundan* Philondas oğlu Philion (İÖ 4-3.yüzyıl)⁶⁰ tarafından tanrıçaya ithaf edilmiştir. Diğer bir yazıtta ise Halikarnassos orijinli iki mimarın isimleri, Letodoros ve Ph...ni...? (İÖ 4-3. yüz-

Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi 2003; Winfried Held ve Christine Wilkening-Aumann, "Vom karischen Bund zur griechischen Polis. Archäologischer Survey in Bybassos und Kastabos auf der Karischen Chersones", A. Matthaeci ve M. Zimmermann (ed.), *Urbane Strukturen und Bürgerliche Identität im Hellenismus: Die Hellenistische Polis als Lebensform (Band 5)* (2015), s. 74-98. Heidelberg: Verlag Antike e.K.

54 Cook – Plommer, *age.*, *passim*; Bean, *age.*, s. 170-171.

55 2800 izleyici için belirlenen tiyatronun plan ve rekonstrüksiyonu için bk. Christine Wilkening-Aumann, "The Hellenistic Theatre in the Sanctuary of Hemithea at Kastabos (Asia Minor): New Evidence and Reconstruction", R.Frederiksen, E. R.Gebhard - A. Sokolicek (eds.), *The Architecture of the Ancient Greek Theatre* (2015), s. 233-251, Aarhus University Pres.

56 Cook – Plommer, *age.*, s.168; Held – Wilkening-Aumann, *age.*, s. 81-83, 96, figs. 9-10. Üzerinde yükseldiği platformu destekleyen duvarları kireçtaşındandır. *Opistodomos* bulunmayan tapınağın cellasının arka bölümünde olasılıkla Hemithea'nın kült heykelciği vardı. Tapınağın biraz aşağısında yer alan tiyatronun batıya yönelen *caveası* belirgin sayılır.

57 İnkübasyon lokasyonları için bk. Mary Hamilton, *Incubation Or the Cure of Disease in Pagan Temples and Christian Churches*, W.C. Henderson and Son, St. Andrews; Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., London 1906, s. 58.

58 Cook – Plommer, *age.*, s. 32.

59 Kesin bir iddiada bulunmamakla birlikte Oğuz-Kırca ("On Hygassos", s. 35-43) teorisini ve bağlı görüşlerini farklı kontekstlerle desteklemektedir. Şayet bir gün yanlışlanabilirse (ki dileği tam anlamıyla bu doğrultudadır) yazar açısından çalışmasının bilimsel olduğunun anlaşılacağı muhtelif yayınlarda dile getirilmektedir.

60 Bresson, *age.*, no. 38, s. 65-66.

yıl) geçmektedir⁶¹. Burası, aktif olarak kullanıldığı veya rağbet gördüğü en az iki yüzyıl boyunca özel ve dini anlam yüklenen kutsal bir mekândı⁶².

Tarihî Coğrafya ve Etimolojik Sorunsal Işığında Bir Alternatif?

Tanrıçanın izi, Kastabos ve Tenedos dışında Kilikya'da sürülebilir mi? Ceyhan⁶³ Nehri (Pyramos) kenarındaki, Neo-Hitit Krallığı'na bağlı Hemite⁶⁴ / Amuda Köyü'nün⁶⁵ günümüzdeki adı Gökçedam'dır. Luvi dilinde Ana Tanrıça Kalesi olarak Ama-Uda'dan gelme ihtimalinden bahseden Umar'ın⁶⁶ saptaması doğruysa bu isim konuyu başka noktalara götürebilir. Bu kapsamda, köy ve yanındaki kalenin bir bütün olarak düşünülmesi gerekiyor⁶⁷.

Hemite Köyü'ndeki kale, yakınlardaki Kastabala/Hierapolis yerleşkesi/ kentçiğindeki kaleyi görebilen bir konumdadır. Buradan, oldukça stratejik bir alanda inşa edildiği anlaşılıyor. Kastabala'da⁶⁸, Roma döneminden kalma tanrıçaya adanmış olan bir strüktür nedeniyle Artemis kültünün⁶⁹ varlığına dair kayıtlar mevcuttur⁷⁰.

61 E. Deniz Oğuz-Kırca ve Ioannis Liritzis, "Chasing Hygassos (Anatolia): Settlement Under Epigraphic Evidence", *Studia Antiqua et Archaeologica* 23/2 (2017), s. 267; Bresson, *age.*, no. 37, s. 65.

62 Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s. 200.

63 Strabon, *age.*, 12.2.4. Arkeolojik bulgular Ceyhan lehine izler taşıyana kadar uzun yıllar Puduhepa'nın kenti Lawazantiya ya da onunla ilişkisi üzerinde bir görüş birliği sağlanamamış idi (bk. Serdar Girginer - Haluk Uygur, *Toros ve Amanosların Gölgesinde Kültürlerin Buluştuğu Nokta Kilikya*, Homer Yayınları, İstanbul 2014, s. 269).

64 Hemite Köyü, Orta Tunç dönemi Hitit ülkesiyle ortak bağlara sahip olabilir (On the sacred spaces featured with diverse ritual practices, further see Deena Ragavan, *Heaven on Earth: Temples, Ritual, and Cosmic Symbolism in the Ancient World*. Chicago 2013. Institute).

65 Orta Çağ'da, Kilikya'nın tamamı Bizans Devleti'nin kontrolüne geçene kadar, bir süreliğine Ermeni Prensi II. Toros'un egemenliğindeki bölge içerisinde idari bir merkez konumunda olduğu bildirilmektedir (Hansgerd Hellenkemper, *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn 1976, s. 123-131).

66 Umar, *Tarihsel Adlar*, s. 313.

67 Bölge Kilikya adını almadan önce Kizzuwatna ülkesi sınırlarında olmalıydı.

68 Kayıtlardaki bir diğer Kastabala Lakonia'da, Kapadokya sınırı yakınlarında henüz lokalize edilemeyen bir alan için verilmektedir (Strabon, *age.*, 12.1.4, 7; Plinius Secundus Maior, *age.*, 6.3; William M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 378; David Magie, *Roman Rule in Asia Minor* (Vol. I-II), Princeton University Press, New Jersey 1950, s. 1151, C 2. Ayrıca bk. Hacı T. Zeyrek - Ali N. Zeyrek - Gülseren K. Şahin, "Kastabala Antik Kenti Kazıları 2013", *KST* 36/1 (2014), s. 153-166.

69 Selevkoslar döneminde- Kral IV. Antiochos Epifanis (İÖ 2. yüzyılda) Hierapolis yani kutsal kent olarak anılmaktadır (Otto Mørkholm, *Antiochus IV of Syria*, Nordisk Forlag, Copenhagen 1966, s. 16-17).

70 Strabon, *age.*, 12.2.7; André Dupont-Sommer ve Louis Robert, *La Déesse de Hiérapolis Castabala*

Kastabala Kalesi'nin sınırlarında ise tiyatro, dini alanlar ve hamam bulunur. Kastabala'nın Hemite yerleşkesiyle olan fiziksel yakınlığı tesadüfi olmasa gerek. Bazı yazarlara göre yerleşke, geç Orta Çağ'da hurma ve deniz ürünlerinin bol olduğu bir pazar yeri/alanı olarak anılmaktaydı⁷¹. Dikkate değer bir başka şey ise Hemite kalesindeki, ikonografik açıdan Hitit rölyeflerini andıran kabartmalardır⁷².

Strabon tarafından Kastabala'da rahibelerin kor ateşler üzerinde çıplak ayakla dinî dans ve törenler yaptıklarına ilişkin verilen bilgi⁷³ tümüyle Kastabala'da bulunan bir yazıta dayandırılabilir. Yazıtta, İÖ 2. yüzyılda, Perasia Artemis'in⁷⁴ özdeşlerinden biri Hekate'nin⁷⁵ adı geçmektedir⁷⁶. Kastabala'da ateşle ilgili bir gelenek var idiyse Artemis'in? atribülerinden biri olan meşaleden kaynaklanıyor olmalıydı⁷⁷.

Etimolojik açıdan, her iki kentçığın adının “kas-tabā” yani tapınak düzlüğü⁷⁸ kökünden gelmiş olması gerekir. Esasen Kastabos kelimesi Kastaba(la)'dan türemiş olabilir. Yani, Kastabala ve Kastabos, yalnızca topografik açıdan (kültle bağlı konumlanma) ve cazibe merkezi bağlamında kalabalık buluşmalara sahne olmuş sosyal market yani “pazar” statüleriyle öne çıkmamakta, aynı zamanda etimolojik açıdan benzeşmektedir. Şu halde, her ikisi için de tapınak kentçik ifadesini kullanmak yersiz sayılmayacaktır. Her ikisi de kadınla var olan bereketin sembollerini, tanrıça kültleriyle temsil ediyor gibidir.

(*Cilicie*), A. Maissonneuve, Paris 1964, s. 88-89; Umar, *Tarihsel Adlar*, s. 401-402.

71 Wilbrand von Oldenburg, *Reise Nach Syrien Kleinarmenien und in's Heilige Land*, Alm. çev. Johann C.M Laurent, Hamburg 1859, s. 57.

72 Yakınlarda, Hitit hiyerogliflerinin şifresinin çözülmesinde tarihi bilimsel rolü olan Hitit Karatepe-Aslantaş milli parkı var.

73 Strabon, *age.*, 12.2.7.

74 Yusuf Albayrak, “Anadolu’da Artemis’in Sıfatları (Epithetons of Artemis in Anatolia)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/48 (2018), s. 8.

75 İÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen bir friz üzerinde tasvir edilen ve genellikle çocukların himayecisi Hekate Kourotrophos (Arnold Schober, *Der Fries des Hekateions von Lagina* (İstanbul Forschungen, Band 2), Rudolf M. Rohrer, Baden bei Wien 1933, s. 77; Susan Wise, *Childbirth Votives and Rituals in Ancient Greece* (PhD dissertation), University of Cincinnati 2007, s. 36) ile ilişkisi de mümkün.

76 Dupont-Sommer – Robert, *age.*, s. 33.

77 Mustafa H. Sayar, “Kilikya’da Tanrılar ve Kültler”, *OLBA* 2 (1999), s. 147; Albayrak, “Artemis’in Sıfatları”, s. 8.

78 Umar, *Tarihsel Adlar*, s 401, *cf.* 401-402.

Eileithyia

Kökene Minos uygarlığına dayanan kadınlara özel tanrıça Eileithyia (Ειλειθία, İliithiya, “rahatlatıcı”), Bronz Çağı’ndan itibaren tanınmaktadır⁷⁹. Eileithyia’nın, Yunan anakarası, Girit ve yakın adalarla ilişkisi İÖ 2. bin yıla tarihlenen ve Knossos’ta bulunan Linear B tabletlerinde “Eleuthia” olarak geçmesiyle de karşımıza çıkmaktadır⁸⁰. Zeus ve Hera’nın kızı olarak doğum ve kadınlarla ilişkilendirilen ebe tanrıçadır⁸¹. Athena’nın doğumunda bulunduğunu tasvir eden Louvre Müzesi’ndeki⁸² İÖ 6. yüzyıl tarihli siyah figürlü bir vazodaki⁸³ ve iki tanrıçanın kıyafetlerindeki benzerlik nedeniyle⁸⁴ de meşhur çiftin çocuğu olarak benimsenebilir.

Pindar’dan Aelian’a kadar pek çok yazar Eileithyia’ya yer vermiştir. Pausanias, Artemis ve Apollon’un doğumunda Leto’ya yardım için Delos’tan kalkıp geldiğini söyler. Ona göre Eileithyia da tıpkı Leto gibi bir Hyperboreios idi yani kuzeyden, muhtemelen oldukça soğuk iklimlerde, hatta kimi kaynaklarda Apollon’un çıktığı topraklarda yaşayan efsanevi bir halktan geliyordu⁸⁵.

Eileithyia, pek çok yerde “Artemis Eileithyia” ile eşlenmektedir⁸⁶. Artemis’in Akdeniz dünyasında farklı sıfatları vardı⁸⁷. Doğumun ve bereketin tanrıçasıydı ancak

79 Homeros, *İliad. İlyada* (23. basım), çev. A. Erhat ve A. Kadir, İstanbul 2007, 11.270; Paul V.C. Baur, *Eileithyia*, F. Thilly (ed.), The University of Missouri Studies I no. 4, Chicago 1902, s. 1-2; Pingiatoglu 1981: 52-53; Larson, *age.*, s. 107, 163-165; John B. Connelly, *Portrait of a Priestess: Women and Ritual in Ancient Greece*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2007, *passim*; Semeli Pingiatoglou, *Eileithyia*, Königshausen and Neumann, Würzburg 1981, *passim*.

80 <https://www.britannica.com/topic/Eileithyia>; <http://www.pantheon.org>

81 Hesiodos, *Erga kai hemerai, Theogonia*. *İşler ve Günler, Tanrıların Doğuşu*, çev. F. Akderin, 2. baskı, İstanbul 2014, *Theogonia*.921. Hesiodos, ayrıca, tanrıçanın Hebe ve Ares ile kardeş olduklarını kaydetmektedir. Kızı Eileithyia’ya verdiği talimatlarla kaynaklara geçen Hera’nın (Pausanias, *age.*, 1.18.5) onuruna, Yarımada’daki bazı sanktülerde adına doğumla ilgili dua ve ayinlerin yapılmış olması da olağan (Wise, *age.*, s. 37); <https://www.theoi.com>

82 Louvre CA 616 (<https://www.theoi.com/Gallery/K8.13.html>; <https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/attic-black-figure-tripod-exaleiptron>; Alike Kauffmann-Samaras, Le Peintre C, peintre Novateur de la Céramique Attique, dans la Collection du Musée du Louvre”, *Revue du Louvre* 37/ 5-6 (1987), no. 5-6, s. 340-355.

83 Zeus’un kafasının tam üstünden minik Athena’nın çıkması sahnesi.

84 <http://www.pantheon.org>

85 <http://www.pantheon.org>. Homeros, Hesiodos, Pindar, Aristophanes, Eflatun, Diodorus, Kallimakhos, Aelian gibi yazarlar metinlerinde tanrıçanın adına yer verilmiştir.

86 e.g. from Khaironeia IG VII.3411 (II.1); from Tanagra IG VII.555 (I.2); Baur, *age.*, s. 14,18; R.F. Willetts, “Cretan Eileithyia”, *The Classical Quarterly* 8/3-4 (1958), s. 221-223; Yusuf Albayrak, *Anadolu’da Artemis Kültü*, Yayınlanmamış, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2008, s. 15.

87 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017, s. 56.

lakapları coğrafyaya göre değişebiliyordu. Eileithyia ile en çok tamamlandığı bölge Boioitia'dır⁸⁸. Yine doğumdan sorumlu bir figür olarak⁸⁹ Delos'ta bulunmuştur⁹⁰. Ayrıca, Euripides'in oyunu *İphigenia Aulis*'te, Lokhia Artemis (Λοχία) özelliği geçer⁹¹. Artemis'in, Eileithyia ve Hekate ile bir noktada bağlanmasına araştırmacılar ayrıca vurgu yapmaktadır⁹². Eileithyia'nın Hekateyle eşlenmesini⁹³ veya ilişkilendirilmesini bulmak da şaşırtıcı değil.

Eileithyia'nın sıfatı nadirdir çünkü genellikle diğer tanrıçalar Eileithyia'yı epithet olarak almıştır. Bunlardan biri, Attika'da kullanılan ve "kolaylaştırıcı, sancıları rahatlatıcı" misyonlu Eukoline; diğeri ise çocukları ve gençleri himaye eden hemşire/Kourotrophos idi.⁹⁴ Burada dikkat çeken, yer yer Apollon ve Hermes'in⁹⁵ de Kourotrophos olarak hizmet vermiş olmasıdır⁹⁶.

İlginçtir ki Minos kültürünü takiben Miken hâkimiyeti süresince tanrıçanın adına Girit'te rastlanmamış ancak kutsanan bir ebe görünümünde küçük adakları ele geçirilmiştir. Bu, kuşkusuz Eileithyia haricinde herhangi bir kült figür olabilirdi. Öte yandan, Eileithyia'nın Roma'daki karşılığı ay ile yakından ilişkili ışık tanrıçası Lucina'dır. Bu dönemde de üreme ve doğurganlık sorunu yaşayan aileler ve kadınlar için referans alındığı anlaşılıyor. Ancak istemediğinde, doğumu engelleyen bir tanrıçaydı. Bu nedenle onurlandırılıp adına sıkça sunular yapılan bir figür⁹⁷ de olabiliyordu.

88 Theodora H. Price, "Double and Multiple Representations in Greek Art and Religious Thought", *JHS* 91 (1971), s. 53; Albayrak, *Artemis Kültü*, s. 15-16.

89 Walter Burkert, *Greek Religion (Griechische Religion der Archaischen und Klassischen Epoche)*, çev. John Raffan, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press 1985, s. 184 (*Lochia* sıfatıyla); Albayrak, *Artemis Kültü*, s. 33.

90 Pausanias, *age*, 1.18.5.

91 Euripides, *The Complete Greek Drama* (2 Cilt), çev. W.J. Oates and E. O'Neill, *Iphigenia in Tauris*, çev. R. Potter, Random House, New York 1938, s. 1095-1105.

92 Aeschylus, *Suppliant Women*, çev. H.W. Smyth, Harvard University Press, Cambridge 1926, s. 670-676; Bruno Helly, *Gonnoi II: Les Inscriptions*, Hakkert, Amsterdam 1973, no. 175-179; Wise, *age*, s. 30-31.

93 Wise *age*, s. 36; Eusebius of Caesarea, *Praeparatio Evangelica (Preparation for the Gospel)* (Libri 4), çev. E.H. Gifford 1903, 4.23.7. Ayrıca bk. Nonnus, *Dionysiaca*, Cilt III, Kitap 36-48, çev. W. H. D. Rouse, Loeb Classical Library 356, Harvard University Press, Cambridge, MA 1940, 38.150.

94 Wise, *age*, s. 35.

95 Hermes ve Hekate bilinmeyi bilirdi.

96 Wise, *age*, s. 45-46. Myra'daki pagan inancısında Artemis'in yerini ortadan kaldırmak için üstün çaba harcayan ve çocukların koruyuculuğunu yapan Aziz Nikolaos için ayrıca bk. Nevzat Çevik - Süleyman Bulut, "Myra ve Limanı Andriake", *Aktüel Arkeoloji* 20 (2011), s. 57-59, 64.

97 Pausanias, *age*, 1.18.5; Sina, *age*, s. 175. Ayrıca bk. Wise, *age*, s. 62.

Ebe tanrıça Eileithyia, Olympia'da ve Amnissos'ta büyük ilgi görmüştür. Homeros, *Odysseia* anlatısında, tanrıçanın Girit'te, Amnissos yakınlarındaki bir mağarada doğduğunu söylüyor⁹⁸. Mağaraların⁹⁹, ana rahmiyle ilişkisi düşünüldüğünde bu inanış şaşırtıcı değil. Tanrıça, Girit'te özellikle iki yerde, Lato ve Eleutherna'da oldukça güçlüydü. Tapınakları yalnızca Girit ve Kikladlarla sınırlı değildi. Sparta'da adına bir mabet inşa edilmiş, Apollon Karneios ve Artemis Hegemone ile birlikte tapınılmıştır¹⁰⁰. Pausanias, pek çok kent yanında Arkadia'daki tapınaktan¹⁰¹, İÖ 5.yüzyıla ait bir yazıt Sakız Adası'ndaki tanrıça rahibelerinden söz eder¹⁰². Tanrıça, hayvanlar, yiyecek ve tütsünün yanında özellikle bal sunularıyla onurlandırılıyordu¹⁰³.

Eileithyia, görevleri bağlamında, Anadolu medeniyetlerinde de izler taşıyordu. Neolitik çağlardan Roma dönemine kadar daima var olduğu sanılmaktadır. Hititlerde, büyü ayini şeklindeki sağaltma yöntemleri, kadın figürlerce uygulanırdı. Hattuşa'nın bilge kadını/ kocakarı Tunnawiya ritüeli genellikle su eşliğinde gerçekleştirilirdi¹⁰⁴. Diğer yandan, her ne kadar Minoslularla özdeş gibi görüne de Eileithyia'nın Luvilere, "Alauda/Arauda"¹⁰⁵ köküne dayandığı konusunda görüşler mevcuttur.

Apollon ve Eileithyia

Eileithyia kültürünün Phoinix'te yer ettiği belirtilmişti. Eileithyia yazısının yanı başında Apollon'un varlığı dikkat çekicidir. Bu ikisinin birlikte bulunduğu sanktüere daha ayrıntılı bakılırsa:

98 Homeros, *Odysseia* (19. basım), çev. A. Erhat - A. Kadir, İstanbul 2007, 19.188.

99 Mağaralar, ör. Vari'deki (Attika) Nymphys'e adanmış kült mağarası, zaman zaman duvarlara ithaf yazıtlarının oyulduğu olası kült sığınakları olarak da ele alınmaktadır. (Ioannis Mylonopoulos, "The Power of the Absent Text: Dedicatory Inscriptions on Greek Sacred Architecture and Altars (Ch.9)", eds. A. Petrovic, I. Petrivic - E. Thomas, *The Materiality of Text- Placement, Perception, and Presence of Inscribed Texts in Classical Antiquity* (2019), Brill, Leiden and Boston, s. 246.

100 Burkert, *age.*, s. 235.

101 Kleitor şehrindeki üç tapınağın ayrı ayrı Demeter, Asklepius ve Eileithyia'ya adandığını belirtiyor (Pausanias, *age.*, 8.21.3).

102 SEG 35.923.

103 Burkert, *age.*, s. 25-26.

104 Albrecht Goetze ve Edgar H. Sturtevant, *The Hittite Ritual of Tunnawi*, American Oriental Series 14, American Oriental Society, New Haven 1938, s. 6-10; İlknur Taş, "Hititli Kadın Şifacılar-Şifalandırma Çalışmaları ve Bunların Birleştirici Coğrafya ve Jeokültürel Bellek Esasında Anadolu Kültüründeki Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 11 (2017), s. 49.

105 Linear A KH5 ve B tabletleri (<https://linearbknossosmycenae.com>)

Devşirme malzemelerle bina edilmesinden ötürü ilk gelen araştırmacılarca Bizans Kilisesi olarak adlandırılan¹⁰⁶ Apollon Tapınağı (*naiskos*)¹⁰⁷, kısmen bozulmuş temenos duvarları ve belirgin üç kapı lentosuyla Phoinix'in en korunagelmiş yapısıdır. *Akropol* ve aşağı yerleşimin kuzey sektöründe, Burgaz Tepe-Gökseriç mevkii arasında yer almaktadır. Antik yol, *akropolden* tapınağa erişim sağlamaktadır. Chaviaras ve Chaviaras tarafından Kislan Deresi (Kızlar/Kışlar?) olarak verilen¹⁰⁸ kurumuş su yolu kenarındaki düz bir teras üzerindedir. Yapı, 5000'lik paftalar dahil haritalarda görünmez. Kislan, yerel bir isim olmalıydı. Sonradan dikme olup olmadığına bakılmaksızın blok taşların yerleştiği duvarlar, yazıtlar ışığında İ.Ö. 250/101'e tarihlendirilmiştir. Temenos duvarlarında da devşirme taşlar kullanılmıştır. Tapınağın batı yönlü girişinde, duvarın iç yüzüne büyük harflerle kazanmış ΑΓΟΛΛΩΝΟΣΙΓΕ, biraz altındaysa aynı tarihi onaylayan ΕΛΕΙΘΥΑΣ¹⁰⁹ kaydı dikkat çekmektedir. Bresson'a bakılırsa Eileithyia, Lindos'ta ünik şekilde bulunan Artemisle¹¹⁰ ilişkilidir. Apollon ve Eileithyia dışında çok aşınmış okunamayan bir başka yazıt daha bulunmaktadır. Phoinix'teki tüm diğer külliyyatın tarihlendirme aralığına göre kontekst geniş bir çerçevede, İ.Ö. 4-2.yy'lara değin götürülebilir. Yani, tapınakta kullanılan bloklar orijinal alanda duruyorsa yine bu kült isimlerin varlığı (lokasyondan bağımsız), alana vurdukları damgayla ön plana çıkmış olmalıdır. Her halükârda, kilisenin tapınakla eş mekânda tutulması yeğlenmektedir. Veyahut eski tapınma alanı yakın çevrede olmalıydı. Dikkatli incelenirse

106 Apollon Tapınağı'na ilişkin olarak; Sinuri (Mylasa) Mabedi (Christina G. Williamson, "A Carian Shrine in a Hellenising World", de Hoz, M.-P., J. P. Sanchez Hernández ve C. M. Valero (eds.) *Between Tarhuntas and Zeus Polieus: Cultural Crossroads in the Temples and Cults of Graeco-Roman Anatolia* (2016), s. 87, *Colloquia Antiqua* 17. Peeters, Leuven, Paris, Bristol) ile "kırsal" nitelik bağlamında paralellikler kurulabilir. Yalnız, Phoinix'i özel kılan ve mimari repertuarında öne çıkaran basamaklı bloklar, yer yer piramitleri de unutmayalım. Bunlar, bazı iddiaların aksine (ki bunlara, Phoinix'te daha önce herhangi bir bilimsel çalışma geçmişi olmayan bazı araştırmacıların magazin/turizm odaklı makalelerinde rastlanabiliyor), sadece mezar yapılarında kullanılıyor olamazdı. Üzerine altar konulan piramidal monolitler kutsal alanlara da ait olabilirdi.

107 Oğuz-Kırca, "Restructuring Phoinix", s. 287, 293-294, 303, 305. Yazar, yapıyı, eski lokasyonundan uzaklaşmayacağı varsayımıyla Apollon adıyla çağırmaı seçmektedir. Tapınakta kullanılan kesme veya basamaklı blokların, özellikle metoplar arasındaki trigliflerin, sıradan yapıya ait olamayacağı görüşündedir (malzemeleri devşirilen orijinal strüktür, yüksek olasılıkla Dor düzeninde inşa edilmişti). Frontal kısımda, yapının planı hemen hemen nettir: Güneybatı avlusunda olasılıkla, bugün üzerinde bir incirin yükseldiği sarnıç yeri mevcuttur. Portikonun hemen gerisinde *naos* oldukça küçüktür.

108 Chaviaras – Chaviaras, 1913, no. 89, s. 4; Bresson, *age.*, no. 145, s. 138.

109 Dürrbach – Radet, *age.*, s. 258- 259. Apollon'un, Phoinix'in beş temel ilahından biri olduğunu kaydetmektedirler (*age.*).

110 Bresson, *age.*, no. 152, s. 149-150.

bazı yapı malzemelerinin güneybatı yakasındaki bir kotta, yoğunlaştığı izlenebilir. Şayet tapınak, kilisenin bulunduğu noktada ya da yanı başında değil idiye olası en uygun yakın alan, *akropol* ve Burgaz Tepe arasındaki boğaz düzlüğüdür ki bu mevkii bugüne kadar en az iki adet (ancak bir elin parmağını geçmeyecek kadar) piramidal monolit döküntüleriyle görüntü sergilediği için *nekropol* olarak anılagelmiştir. Ancak, basamaklı bazı taşlarla birlikte piramidal bloklar şehrin bu kısmını yalnızca bir *nekropol* yapacak şekilde iddiada bulunanlara¹¹¹ yetecek malzeme yoğunluğunu vermemektedir.

Tartışma

Hemithea'ya dair;

Somut bulgular tarihlendirme ve kontekste dayalı ilişkileri anlama açısından ne denli önemliyse her zaman tek başına yeterli değildir. Bu çalışmada, arkeolojik veriye ek olarak Anadolu'nun tarihi coğrafyası önemsenmektedir. Benzer bağlamda, kent adları, gerek coğrafyanın bir alt dalı olan topografya yardımıyla gerekse etimolojik açıdan mercek altına alındığında Karia'daki Kastabos ve Kilikya'daki Kastabala kale kentçığının (ortak bir ataya dayanmasa da) ortak kültürel kabullerden/ sosyolojik koşullardan ileri gelmiş olabileceği varsayılabilir. Luviler bu anlamda derin izler bırakmış olabilir. Ayrıca, burada, çapraz fonetik bir benzerlik de dikkat çekmektedir; o da Hemite yakınlarındaki Kastabala kentçığıyle Hemithea ile özdeş Kastabos. Biraz dolaylı bir yorum gibi görünse de topoğrafyanın tanımlanmasındaki paralellikler anlamlıdır; her iki yerleşimin etimolojisi “kas-tabı/ tapınak düzlüğü”¹¹² ifadelerine dayanıyorsa Luvi kökenli bir birliktelik sezilebilir. Diğer deyişle Umar, Kastabos'un Kastaba'dan türediğine işaret ederken pek haksız görünmüyor. Khersonesos'taki Kastabos da tıpkı Kastabala gibi kayalık bir doruğa, dağın tepesindeki düzlük bir alanda konuşlanıp adını Hemithea için tapkı görmüş mabede vermiştir. Öte yandan, yukarıda da değinildiği üzere, her

111 Kimilerinin burayı, Phoinix'te herhangi bir çalışma geçmişinin olmamasına rağmen salt bir *nekropol* olarak öne sürmeleri ve dahi antik yerleşimi, “gizli piramitler” alanı yakıştırmasıyla tanıtmaları düşündürücüdür (bk. dipnot 106). Kariyalılara özgü bu tipik piramidal basamaklı bloklardan Yarımada'nın pek çok yerinde bulunmaktadır.

Knidos'tan arslanlı bir piramidal anıt mezar yorumu için (Bk. Turnalı, *age.*, s. 19-20; Frank Rumscheid, *Untersuchungen zur Kleinasiatichen Bauornamentik des Hellenismus I-II*, Philipp von Zabern, Mainz 1994, Lev.60; Christine Bruns-Özgan, *Knidos Antik Kent Rehberi*. Knidos'u Araştırma ve Geliştirme Derneği, Konya 2002, s. 105). Turgut'taki arslanlı piramidal mezar yapısı için cf. Bresson, *age.*, no. 56, s. 85-86.

112 Umar, *Tarihsel Adlar*, s. 401-402.

iki yerleşkenin pazar yeri olarak kaynaklarda belirtilmiş olması (farklı kronolojiler temelinde dahi) tartışmaya açık ilginç bir ayrıntı olabilir.

Yer yer Artemisle özdeş tutulan Hemithea, tapınak kentçikleri Kastabos ve Kastabala'da eş işlevli figür kabul edilmiş olabilir. Şayet ikisinde de aynı şekilde tapkı gördüyse bunların uzak kodlarında Luviler lehine ortaklıklar arama gayreti hayalci olmamalıdır. Hemite kalesindeki, ikonografik açıdan Hitit rölyeflerini andıran kabartmalar, yerleşkenin yine Luvi bağlantılarına dair ipuçları gizliyor olabilir. Elbette daha potansiyel veriye, özellikle Kastabos'un da tapkı Kastabala gibi Bronz Çağı ile ilişkisinin ortaya konulmasına ihtiyaç vardır.

Bazı araştırmacılara göre Yarımada'da Hekatomnid sülalesiyle bağlantılı ilk mabet Hemithea idi¹¹³. Ancak pek çok *polis* için dile getirildiği üzere, bu yapıyı doğrudan İonya Rönesansı'na bağlamak kestirmeci bir yanıt olabilir. Tarihlemesi İÖ 4. yüzyıl olarak belirlenmiş de olsa orijinal konumu daha eskilere gidiyor olabilir miydi?

Tanrıçanın, rüyaya yatırma ve uykuda terapinin¹¹⁴ figürü olması, derinleştirilmek istenen konu çerçevesinde daha farklı bir anlam ifade etmektedir. Hemithea (adına hareket eden rahibe/rahipler eliyle) insanların rüyalarına girerek belki de birtakım telkinlerle¹¹⁵ ve rüya sonrası yorumlar (*enkoimesis*) ve tedavilerle bugünkü anlamda psikoterapi¹¹⁶ teknikleri uyguluyordu. Ayrıca, çocuk sahibi olmak isteyen kadınlara benzer yöntemlerle yaklaşım yardım ediyor olabilirdi.

Eileithyia'ya dair;

Daha önce, Yunan pantheonuna ait Eileithyia'nın, Hemithea'nın Karia'daki asimile olmuş hali önerisi getirilmiştir¹¹⁷. Öte yandan, her ne kadar doğrudan bağ-

113 Bk. Winfried Held, Influence from the Dodekanese in Karian sanctuaries in the Hellenistic period, Proceedings of the Danish Institute at Athens, January 24-26, 2018.

114 Helen Askitopoulou, "Sleep and Dreams: From Myth to Medicine in Ancient Greece", *Journal of Anesthesia History* 1/3 (2015), s. 70-75.

115 Strabon, *age.*, 14.1.44, Kharonion adlı mağara yakınlarındaki Akharaka (Salavath) Köyü'nde, rahiplerin, gelen hastaların gördüğü rüyaya göre yapılan tedavilerle hizmet verdiğini aktarmaktadır. Bean, *age.*, s. 231.

116 Modern görüşler için Michael Schredl, Claudia Bohusch, Johanna Kahl, Andrea Mader ve Alexandra Somesan, "The Use of Dreams in Psychotherapy: A Survey of Psychotherapists in Private Practice", *The Journal of Psychotherapy Practice and Research* 9/2 (2000), s. 81-87; Clara E. Hill - Sarah Knox, "The Use of Dreams in Modern Psychotherapy", *International Review of Neurobiology* 92 (2010), s. 291-317.

117 Oğuz-Kırca, "Tymnos'un Kayıp Mabedi", s. 240.

lantılı olmasa da örneğin Stratonikeia¹¹⁸ ve Lagina'yı¹¹⁹ şerefliendiren Karia kökenli ve büyücü kisveli Hekate'nin işlevsellik çerçevesindeki bağlantısı kayda değer olabilir¹²⁰. Hekate de bir anne¹²¹ statüsündeydi.

Tanrıçanın yılanlarla betimlenişi¹²², Asklepius ile bağlantısı veya şifa kavramıyla olan ilişkisinin açıklanması açısından ipucu niteliğindedir. Kaldı ki, Aristides ve Pausanias gibi yazarlar, Asklepius'un farklı tedavi yöntemleri (özellikle Epadaurus *iamata*¹²³ serisi) arasında üremeye yardımcı olduğunu bildirmektedir¹²⁴.

Eileithyia'nın evlilik tanrıçası Hera ile bağlantısından ziyade bu çalışmayı, bereket ve kadın sağlığıyla olan ilişkisi ilgilendirmektedir. İyi doğum ve sağlıklı nesiller için tanrıçanın rızasına ihtiyaç vardı. Hera'nın direktifleri doğrultusunda yönettiği doğum sürecine dair bilgiler konu açısından yer tutabilir. Bir Hyperboreios olarak Apollon ile bağlantısının kurulabilmesi için en büyük destek, tanrıçanın adının Phoinix'te geçmesidir¹²⁵. Eileithyia'nın kutsal alanlarına genellikle kadınların girme izni vardı, dolayısıyla ayınlerin düzenlenmesi, vb. rahibeler eliyle yürütülüyor

118 Bilal Söğüt, "Stratonikeia'nın Yerleşim Tarihi ve Yapılan Çalışmalar", ed. B. Söğüt, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları 1* (2015), s. 1-8, İstanbul, s. 1-7.

119 A. Adil Tırpan - Bilal Söğüt, "Hekate Temenosu 2000 Çalışmaları 2000 Çalışmaları", *KST* 23/2 (2002), s. 343-345; A. Adil Tırpan, Zeliha Gider-Büyüközer ve Aytekin Büyüközer, "The Temple of Hekate at Lagina", T. Schulz (ed.), *Dipteros und Pseudodipteros: Bauhistorische und Archäologische Forschungen, Internationale Tagung*, (2012), 13-15 November 2009, Regensburg, Byzas 12, s. 181-201.

120 Hesiodos tarafından Theogonia'da bahsedilen Hekate'nin (Hesiodos, *age.*, 410-450) kaynağının Mısır olduğu, Yunanlılar gibi Kariyalılarca da etkileniş benimsendiği fikri üzerinde ayrıca durulabilir (bk. Bilal Söğüt - Murat Taşkıran, "Stratonikeia'dan Augustus Dönemi Mısır Etkili Korinth Başlıkları", *Olba* 12 (2014), s. 202).

121 Lucius Apuleius, *The Golden Ass, Being the Metamorphoses of Lucius Apuleius*, çev. S. Gaselee, William Heinemann, London; G. P. Putnam's Sons, New York 1915, *Metamorphosis*.11.5-6.

122 Claudius Aelianus, *De Natura Animalium* (On the Characteristics of Animals), çev. A. F. Scofield, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts 1959, 10.47.

Elis'teki Olympia'da, şehir ve tarıca için kutsal sayılan yerli yılan koruyucu Sosipolis için bk. Pausanias, *age.*, 6.20.1-5. Bakire rahibelerin, tapmaktaki bir yılını balı arpa ve suyla beslediğini söyler.

123 Monika Błażkiewicz, "Healing Dreams at Epidaurus. Analysis and Interpretation of the Epidaurian *Iamata*", *Miscellanea Anthropologica et Sociologica* 15/4 (2014), s. 55-68.

124 Publius Aelius Aristides, *Orationes*, ed. W. Dindorf, Aristides (Cilt 2), G. Reimer 1829, 42.5 (Donald Russell, Texts, Translations and Notes, D. A. Russell, M. Trapp and H.-G. Nesselrath (ed.), *A Praise of Asclepius: Aelius Aristides, Selected Prose Hymns* (2016), s. 30-54, Scripta Antiquitatis Posterioris ad Ethicam Religionemque Pertinentia XXIX. Tübingen: Mohrsiebeck, s. 47); Pausanias, *age.*, 2.27.3. Ayrıca bk. Hamilton, *age.*, s. 27; Lynn.R. LiDonnici, *The Epidaurian Miracle Inscriptions: Text, Translation, and Commentary*, Scholars Press, Atlanta 1995, s. 40-82.

125 Bresson, *age.*, no. 152, s. 149-150.

olabilirdi¹²⁶. Eileithyia'nın, Apollon'un çatısı altında, söz gelimi gebe kalamayan ya da sık sık bebek düşüren kadınlara yol gösterdiği veya Apollon Tapınağı'nın, bu konu özelinde kehanetlerde bulunulan bir kült alanı olması fikrine sıcak bakılabilir. Nitekim Hyberboreioslar, ki bir an için Eileithyia'nın dolaylı ilgisi olduğu varsayılırsa, şifalı büyülerle de ilişkili tutulurdu.

Yarımada, başta Phoinix, gebelik veya doğumla ilgili sorunu olanlara seçenekler sunuyor olabilirdi. Bu kapsamda, belki de kadın sağlığı noktasında, özel kürlerin uygulandığı yerlerde Eileithyia kültü bulunuyordu. Aynı zamanda yerli kadınların, önerilen süreler içinde gelip yerleştiği ve doğuma kadar kaldığı uzman bir “çatı” veya tapkı merkezi bağlamında ele alınabilir ancak böylesi pratikler hakkında yeterli bilgi mevcut değil.

Değindiği üzere doğumu zorlaştırması da mümkündür¹²⁷. Olasılıkla doğum yapacak veya gebe kalmak isteyen kadınlar, sürecin baştan sona iyi geçmesi için tanrıçaya adaklarda bulunuyordu. İkinci bir seçenekse tanrıçanın kutsal merkezlerinde, doğmuş veya doğmamış çocuklar için konaklamalı şifa aranmasıydı. Örneğin Phoinix'te, Ephesos'lu bir çocuğa ait mezar taşının bu durumla ilişkisi olabilir miydi?¹²⁸ İki olasılık olarak; mabetlerin ilgili tanrıçaya adandığı veya doğum sonrası bir çeşit vafiz eylemine dönüşen ve çocuklarla ilgili adaklar adamak için gelinen yerler olarak kullanıldığı¹²⁹ öngörülebilir.

Her ne kadar, gebelik veya sağlıklı doğum amaçlı olanlar dâhil, polisler arası seyahatler, hac yolculukları ve özellikle Eileithyia adına yalvarmalar *corpus* kayıtlarından biliniyorsa da¹³⁰ (ki ilginç bir nokta, doğuma ilişkin konularda mabetler arası bir şebekenin varlığı ve bu konuya yine Eileithyia adının (ör. Paros, Delos, Girit'teki mağara veya tapınma alanlarında) damga vurmasıdır¹³¹), Phoinix'e çok uzaklardan gelindiğini düşünmek hayli güç (aşağıda, “Genel Bakış” altında kısaca değinilmektedir). Bu çalışmada, yerel konularda çözüm üreten veya hizmet veren bir ibadet, adak, vb. alanı olduğu fikrine yakın durulmaktadır.

126 Larson, *age.*, s. 165.

127 Örneğin, Zeus'un Alkmene ile olan evlilik dışı ilişkisinden doğan çocuğu Herkül (Herakles) için durumu güçleştirdiği dikkate alınabilir.

128 Bresson, *age.*, no. 146, s. 138-139. İÖ 4. yüzyıl/İS 2. yüzyıl.

129 Wise, *age.*, s. 48-49.

130 Emma Edelstein ve Ludwig Edelstein, *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies*, John Hopkins Press, Baltimore 1945, T423, T426; Wise, *age.*, s. 73, 77-78.

131 Wise, *age.*, s. 77.

Phoinix'teki Eileithyia da tıpkı Hemithea için belirtildiği üzere, Artemisle ilişkili¹³² olmalıdır. Phoinix *akropolü* ve Dağyeri-Sarıyurdu'dan raporlanan basamaklı yükseltiler¹³³ akıllara Loryma Artemis kült alanında bulunan basamaklı podyumu, Kybele kültürü¹³⁴ veya Lidya'daki muhtemel Pelops Tahtı¹³⁵ (efsanelere dayalı) benzeri fikirleri getirebilir. Bunlar Anadolu'da, özellikle Hellenistik veya öncesi dönemde dağlık ve kayalık alanlarda çokça uygulanmış ata yahut heros kültü tapınımlarından kaynaklanmaktadır. Loryma'da bulunup Artemisle eşlenen Soteira kültürünün kimliğine ilişkin olarak bizi ilgilendiren taraf, Eileithyia ile olası bir bağlantıdır. Burada tek vurgulanabilecek nokta, “kurtarıcı” sıfatının, nadir de olsa Eileithyia'ya, örneğin Paros'ta atfedilmiş olmasıdır¹³⁶.

Apollon ve Eileithyia birlikteliğine dair;

Phoinix'te, Amos'ta ve Loryma'da rastlanan Apollon kültü, tanrının bölgede rağbet gören bir figür olduğunu gözler önüne sermektedir.¹³⁷ Phoinix'te eril ve dişil figürler aynı anda varlık gösterebilmiştir. Apollon ve Eileithyia'nın aynı tapınakta bulunması, esasen yapının, hangi dönemde kullanılmış olursa olsun, kırsal yaşama da hitap eden Apollon'un sağaltıcı yönü (Kourotrophos olarak çocukların/gençlerin yetiştirilmesi için hizmet/destek vermiş olması fikriyle) onuruna inşa edilmiş olacağı çıkarsamasının yapılmasına olanak sağlıyor. Nitekim Phoinix'te, Ephesos'lu çocuk gibi Pythia oyunlarında derece alan bir çocuğa ait adak steli bulunmuştur¹³⁸. Tüm bu yazıtlar, İÖ 3-2.yüzyıla tarihlendirilen yazıtlarla bir şekilde örtüşmektedir. Ancak elbette kronolojik bir birlik zorunluluğu yoktur.

132 Bresson, *age.*, no. 152, s. 149-150.

133 Oğuz-Kırca, “Restructuring Phoinix”, s. 285, 289.

134 Winfried Held, “Die Heiligtümer und Kulte von Loryma”, R.van Bremen ve J-M. Carbon (ed.), *Hellenistic Karia* (Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Karia, Oxford, 29 June- 2 July 2006) (2010), s. 354- 377, Diffusion de Bocard, Paris, s. 369, fig. 15, 375, 377, fig. 23.

135 Umut Doğan, “Spil (Manisa) Dağı'nın Kuzey Yüzündeki Bir Grup Kaya Anıtı”, *Türk Arkeoloji ve Etnoğrafya Dergisi* 7 (2007), s. 73-74.

136 IG XII.5 1022 (I.2-3).

137 Bresson, *age.*, no. 118, s. 118-124; no. 54, s. 84; no. 177, s. 163; no. 195, s. 170-171.

138 Chaviaras – Chaviaras, 1913, no. 94, s.4; Bresson, *age.*, no. 150, s. 148. Boulakrines oğlu Boulakles, çocuk klaşmanında şampiyon olmuştu (İ.Ö. 3.yy). Bu vesileyle, bir yayınumuzda bir çocuğa, belki Boulakles'e ait olabileceği belirtilen (bk. Volkan Demirciler - E. Deniz Oğuz-Kırca,, “Fighters and Winners of the Peraia (Bozburun Peninsula)”, ed. T. B. Schou, *Anatolia: Past, Present and Future Perspectives* (2020), s. 1-20, Nova Science Publishers Inc., New York, s. 14) kaya oyuğu *sarcophagus*un yetişkin kimseye ait olduğu bu çalışma vesilesiyle düzeltilmektedir.

Depremsellığe bağlı olarak belki de yerinde devşirilen yapıda her iki ilahın adı bulunuyorsa bu durum, Apollon ve Eileithyia'nın sağlık, hatta kadın sağlığı paydasında buluşmuş olabileceğine engel teşkil etmiyor. En kötü senaryoda, ilahların bloктаşlardaki isimleri yakınlardan veya farklı yerlerden taşınmış dahi olsalar Eileithyia'nın tekil varlığı kadınlara dönük bir kültün varlığını engellemiyor. Diyelim ki Apollon Tapınağı olarak bilinen kilisenin mevcut arazisinde her iki ilaha adanmış bir mabet önceden vardı, o zaman Eileithyia veya Apollon adına hareket eden rahibelerin varlığından bahsedilebilir mi? Olasılıkla hayır çünkü Phoinix *akropolünde* bulunan rahipler listesini¹³⁹ içeren yazıtta kadın görevlilerin mevcudiyetine dair herhangi bir gösterge bulunmamaktadır.

“Apollonos Pe” dizisi dikkate alındığında, Hermes'in Teselya orijinli kanatlı şapkası petasos/petasus¹⁴⁰, tanrının kırsalla ilgili alt kimliğini perçinlercesine Apollon Petasitas¹⁴¹'a işaret ediyor olabilir mi? Öte yandan, İ.Ö.3.yy'da Kamiros'ta karşılık bulan Pedageitnios (-nyos)'tan¹⁴², Rodos Dor takviminde¹⁴³ kış dönemine denk gelen Apollon Petageitnios¹⁴⁴ nedeniyle Kamiros-Phoinix birlikteliğinden¹⁴⁵, yine Kamiros'tan da bilinen (Roma dönemi) Apollon Petasitas'tan¹⁴⁶ söz edilebilir. Ancak, “Peraia”lı (τό πέριον) bir Apollon'u adresliyor olması uzak ihtimal olarak görünüyor. Bu dizi şayet ağrı ve spazm giderici özelliği olan örneğin *Petasitas hybridus* (kabalak) bitkisiyle bağlantılı idiye Apollon'un Eileithyia ile birlikte doğum san-

139 Bresson, *age.*, no. 148, s.139-145.

140 Larissa Bonfante, *Etruscan Dresses*, John Hopkins University Press, B, altimore and London 2003, s. 73, 75. Çeşitli versiyonları Geç Arkaik ve Klasik dönemlere kadar giyilen petasosun Etrüskler'e kadar kullanım alanı olduğu biliniyor (*age.*).

Bu şapka, çiftçilerin sıklıkla giydiği bir eşya olarak kayıtlarda yer tutmaktadır, bk. Ainos tetradrahmillerinin üzerinde betimlenenler (John M. F. May, *Ainos, Its History and Coinage*, Oxford University Press, London 1950, 253b).

141 Dipnot 146.

142 *Tit.Cam.*155 (I.1). Bresson'ın (*age.*) yorumu için bk. no. 151, s. 149.

143 William K. Pritchett, Months in Dorian Calendars, *AJA* 50/3 (1946), s. 358; Samuel Birch, *History of Ancient Pottery; Egyptian, Assyrian, Greek, Etruscan, and Roman*, John Murray, London 1873, s. 137. Amphora mühürlerindeki eponimler ışığında Aralık-Şubat arasına (Jan Gyllenbok, *Encyclopaedia of Historical Metrology, Weights, and Measures* (Vol. 1). Birkhäuser, Cham 2018, s. 377) denk geldiği öngörülmektedir.

144 John L. Stoddart, *On the Inscribed Pottery of Rhodes, Cnidus and other Greek Cities*, *Transactions of the Royal Society of Literature*, Hughes and Robinson, London 1847, s. 38, 40; Brigitte Le Geun-Pollet, *La Vie Religieuse Dans Le Monde Grec du V Au III^e Siècle Avant Notre Ère: Choix de Documents Épigraphiques Traduits et Commentés*, Presses Universitaires du Mirail 1991, s. 111

145 Bk. Oğuz-Kırca, “Restructuring Phoinix”, s. 284.

146 *Tit.Cam.*132 (I.1). Ya da Petasites.

cılarını, migreni¹⁴⁷ ya da gebelikte migreni, vb. azaltmakta rol üstlendiği yönünde bir ilişki kurulabilir mi? Her ne kadar antispazmodik özelliği de olsa doğal yetişme alanları Karadeniz, yakınındaki nemli bölgeler veya su kenarları olduğundan¹⁴⁸ zayıf bir seçenek olarak duruyor.

Kurumuş dere kenarındaki Apollon Tapınağı'nın suyla ilişkisi olmalıydı. Belki de tapınağa gelip çare arayanlar çocuklarla ilgili adaklarını, literatürden de (ör: Paros'taki Eileithya tapınağı) aktardığı üzere, genellikle bu suya atıyordu¹⁴⁹. Ancak, ritüeller kimi zaman kutsal bir sudan içerek (çoğunlukla tapınağın yanındaki kaynaktı), suya girerek, kadınların elbiselerini suya daldırıp adaklarda bulunması ya da belli kayalara/minerallere dokunarak şifa aranması şeklinde olurdu¹⁵⁰. Bu kapsamda, antik stel yazıtları (İÖ 4-2. yüzyıl), örneğin Epidaurus'taki¹⁵¹ tapınakta uyuyarak Asklepius¹⁵² ile konuşup dua eden kadınların veya Girit Lebena'da on beş yıldır çocuğu olmayıp tapınakta uyuması için karısını gönderen erkeğin, vb.lerin hikâyeleri de hatırlanabilir¹⁵³.

Genel bakış

Thyssannos'taki Asklepius rahiplerinin listesi (İÖ 4-2. yüzyıl) ayrı bir donedir. Yarımada'daki bir şifa yurdu, belki merkezi olan Syrna'nın ve şelaleyle birlikte Hydassın suyla birleşen öneminden bahsedilmiştir¹⁵⁴. Syrna'daki Asklepius kültü bu

147 Werner Grossman ve Hanns Schmidraml, "An Extract of Petasites Hybridus is Effective in the Prophylaxis of Migraine", *Alternative Medicine Review: A Journal of Clinical Therapeutic (Altern Med Rev)* 6/3 (2001), s. 303-310.

148 Ör: Jery Tys, Aleksandra Szopa, Justyna Lalak, Mariola Chmielewska, Anna Serefko ve Ewa Poleszak, "A Botanical and Pharmacological Description of Petasites Species", *Current Issues in Pharmacy and Medical Sciences* 28/3 (2015), s. 152; Zafer Kaya ve Cevdet Gümüş, "Balamba Tabiat Parkı (Bartın) Florası", *Bartın Orman Fakültesi Dergisi* 20/ 2 (2018), s. 314. Veba otu ya da öksürük otu olarak da bilinir.

149 Kutsal suya atılan adaklar için bk. Wise, *age.*, s. 68; Flavian döneminden itibaren özellikle *AsP* XI.1, no. 410-421, 465. Civarda Eileithya'nın genellikle ilişkilendirildiği bir mağaranın varlığından bahsetmek güç.

150 Wise, *age.*, s. 74-75.

151 Epidaurus Asklepiyonu'ndaki tedavi kayıtları tıp tarihi açısından en önemli arkeolojik malzemeler arasında gelmektedir (Edelstein – Edelstein, *age.*, T423; Wise, *age.*, s. 78).

152 Asklepius'un Anadolu şehir sikkelerindeki betimleri için bk. İlater Uzel, "Anadolu Antik Şehir Sikkelerinde Asklepius Kültü", *AST* 12 (1997), s. 115-138.

153 IG IV², 1, 121-122; IC I, xvii,9; Edelstein – Edelstein, *age.*, T423; Wise, *age.*, s. 114-115.

154 E.Deniz Oğuz-Kırca, "Tymno-Karians or Transformers of the Bozburun Peninsula During the Hellenistic Period? Retrospective Reflections of a Demos on the Karian Cultural Heritage", *Phaselis* 4 (2018), s. 273.

çembere konulduğunda ise Yarımada'nın kendi çapında bir sağlık merkezi olduğu düşünülmelidir. Hatta kendi içinde yöresel seyahatlerin yapıldığı bir bölge görünüşündedir. Nitekim, Phoinix de yöresel ihtiyaçlara hizmet eden kırsal karakterli bir yerel şifa merkezi olmalıydı. Daha mikro bir yorum, Yarımada'nın çocuk sahibi olmak isteyenler için (olasılıkla bitkisel çözümlerin de sunulduğu) alternatif bölge olduğu düşüncesine sevk ediyor.

Antik dünyada, kadınlara doğumla ilgili konularda yardımcı olan figürler coğrafyaya göre değişiklik gösterebiliyordu. Artemis, Hera, Aphrodit, Ariadne, Leto hatta Hermes ve Zeus yalnızca bazılarıydı ve hepsi farklı lakaplar alıyordu¹⁵⁵. Hemithea rahibeleri, hastalara, gerek uyku verici ilaçlarla onların gevşemelerini sağlayarak gerekse hakikaten uykusuzluk sorunu çekenlere çarkıfelek çiçeği (*passiflora*)¹⁵⁶, melisa, papatyağiller, siyah gelincik gibi veya bilhassa adaçayı gibi yörede yetişen yatıştırıcı/ hafif sedatif özelliği olan bitkilerle tedavi ya da bir çeşit *enkoimesis* (uyku ve rüya ile tedavi- bir çeşit rüya tabirciliği) uyguluyor olabilirdi¹⁵⁷. *enkoimesis* için haliyle önce sedatif preparatlar veriliyor olmalıydı. Bu tür tedavilerin Asklepionlarda¹⁵⁸ uygulandığı bilinmektedir. Özellikle üreme ve doğurganlığın artırılması için gelincik kapsülleri, acıya tolerans ve uykusuzluk için Akdeniz ve Ege'de de kolaylıkla bulunan patlıcangiller (*solanaceae*) familyasından adamotu (*Mandragora officinarum*) gibi bitkilerin özel karışımlarla hazırlandığı kaydedilmelidir¹⁵⁹. Etno-

155 Wise, *age.*, s. 28.

156 Menopoz kaynaklı terleme veya sıcak basması gibi durumlarda da belli karışımların vazgeçilmez olmuş olmalıdır.

157 Hemithea Tapınağı'ndan geriye kalan bazı frizlerde veya düz bloklarda betimlenen "hammeli" motifleri (bk. Cook – Ploomer, *age.*, Plate XV (4), *Caprifoliaceae* familyasından olan bu bitkinin (*lonicera*) Türkçe'deki "kadın" ile ilişkili alt anlamına dikkatlerimizi yöneltiyor veya tanrıçalara ait mekânlardan geldiğine dair düşünce üretmemize neden olabiliyor. Hammelinin palmete benzediği ölçüde açık parmaklara olan göndermesi, kadınlara yardım eli uzatan tanrıçaların şifaları yönleriyle ilişkili olabilir miydi?

158 Asklepius'un rüyalarda konuşarak tedavisi etmesi konusunda ayrıca bk. Helen King, "The Art of Medicine: Narratives of Healing. A New Approach to the Past?", *Lancet* 383 (2014), s. 2014: 946-947.

159 Plinius Secundus Maior, *age.*, 25.94; Theophrastus, *Historia Plantarum (Enquiry into Plants)*, Cilt II: Kitap 6-9, On Odours, Weather Signs, çev. A.F. Hort, Loeb Classical Library 79, Harvard University Press, Cambridge, MA 1916, 9.9.1; Pedanius Dioscorides, *De Materia Medica*, 1 Cilt, 5 Kitap, Birinci basım, çev. T. A. Osbaldeston, IBIDIS Press, Johannesburg 2000- *De Materia Medica*, çev. L. Beck, Hildesheim, Olms-Weidmann 2005, 5.81; Askitopoulou, *age.*, s. 70-75. Mandrogovanın doğurganlığı artırıcı etkisi için ayrıca bk. Machievelli'nin, Adamotu- "La Mandragola" adlı satirik komedyası (Niccolò Machiavelli, *La Mandragola*, ed. Pasquale Stoppelli, Mondadori, Milano 2016). Skopolamin içermesi nedeniyle adamotu (mandrake) uyku ilacı olarak da sıkça kullanılmış olmalıdır.

botani çalışmaları kapsamında Hititler dâhil İÖ 2. binyıldan bu yana iskân edilen ve Pyramos'a 10-12 km uzaklıktaki ve Hemite Kalesi'ni uzaktan gören Tatarlıhöyük'ten¹⁶⁰ raporlanan ağır kesici, uyuşturucu ve sakinleştirici özellikli *mandragora*-nın¹⁶¹ izleri anlamlıdır. Morfolojisi insana benzetilen bitkinin, insan ruhuna zarar vereceği düşüncesiyle köpekler yardımıyla söküldüğü önerilmiştir ki bu noktada akıllara sembollerinden biri köpek (meşale¹⁶², ateş ve ay gibi) olup farklı otlarla büyüler yapan Hekate¹⁶³ gelebilir.

Kıscacası; Kastabos'taki Kastabeia festivali aynı zamanda tanrıçanın onurlandırıldığı bir çeşit sağlık "turizmi"nin tezahürü olmalıydı. Bu gibi festivallerde, halk ziyafetlerinin yanında kadınlara kokulu yağlar gibi armağanların¹⁶⁴ da verildiği bilgisi mevcuttur. Festivaller haricinde, Lokman Hekim veya Dioskorides'in tıp alanında damgasını Kilikya örneğindeki gibi, büyü veya sedatif amaçlı faaliyetlere girdi olan bitkilerin kullanım şekli ve tarifi en az Hititlerden itibaren uygulanıyordu. Kariyalı sağaltıcılarca benzer formatlarda içselleştirilmiş olmalıydılar. Nitekim günümüz Karia'sı da bir şifa yurdudur. Kastabeia festivali, sağlık arayışında fırsata bürünmüş olabilir. Halk tarafından Pazarlık olarak anılması tesadüf eseri olmasa gerek. Benzer şekilde, kimi kaynaklarda Artemisle eşitlenen Eileithya düşünüldüğünde, tanrıça da görece Kastabos'a uzak mesafedeki Phoinix Apollon Tapınağı'nda eşdeğer hizmetler veriyor olmalıydı. Hellenistik Dönem'in ortalarına doğru Rodos hâkimiyeti kendini daha çok hissettirmeye başlayınca Hemithea'yı Eileithya bile ikame etmiş olabilir.

Gebelik isteyen misafirler dâhil uzaklardan gelen yabancılar, tedavi amacıyla Yarımada'yı ziyaret etmiş olabilir miydi? Bunun yanıtı, farklı polislerin vatandaşı olan insan/çift isimlerinde saklı olabilir. Örneğin, Kasarae'da, Asardibi'ndeki bir kilise kalıntısında ele geçen yazıtta, *Asklapiastai konionunun/birliğinin onurlandırdı-*

160 Serdar Girginer - Ö. Oyman Girginer - Hayriye Akıl, "Tatarlı Höyük (Ceyhan) Kazısı: İlk İki Dönem", *KST* 31/3 (2010), s. 455.

161 Salih Kavak, Halil Çakan, Serdar Girginer, İlter Uzel ve Atabay Düzenli, "Adamotu'nun (Mandragora sp) Tarihteki Kullanımına Dair Arkeolojik Kanıtlar: Tatarlı Höyük (Ceyhan/Adana)", *13. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Bildiriler*, 18-21 Ekim (2017).

162 Artemis için de benzer sembol tartışılmıştır. Bk. dipnot 77.

163 Hekate rahibelerinin pek çok karışımı olmalıydı. Ör: *Atropa belladonna* (güzelavrat otu) gibi bitkilerin halüsinolejik etkisinden ötürü büyücülükte de kullanıldığını kaydedilmektedir (Merve Gün - Selim Aytaç, "Güzel Avrat Otu (*Atropa belladonna* L.) Genel Özellikleri", *International Journal of Life Sciences and Biotechnology* 2/2 (2019), s. 51).

164 Ör. Panamara festivali için bk. Şahin, *age.*, s. 142.

ğı Ephesoslu iki yabancı çiftten (İÖ 2. yüzyılda, *Asklapiastai Theoneioi* tarafından onurlandırılan Thessalyas ve eşi Selgeli Zenon) bahsedilmektedir¹⁶⁵. Thessalyas ve Zenon, Yarımada'ya sağlık amacıyla gelip bazı faaliyetlerde bulunmuş olabilir miydi? Bu gibi zorlama bir düşünce biraz abartılı kaçabilir çünkü sosyal veya dini birlikler genellikle Rodos ve çevresinde faaliyet gösteren ve yaşayan yabancıların üye olduğu ve düzenli bağış yaptığı (yerli elitler dâhil) oluşumlardı. Kısacası, yerli ve özel dini bir birliğe girmelerinden ötürü, bu ve benzeri yazıtların çiftler adına dikildiğine dair görüşler mevcuttur. Gurbetten gelen insanlar, birliklere, kendilerini evlerinde hissetmenin verdiği güvenle girerdi. Birliğe üyelik ödentileri nedeniyle vefat ettiklerinde mezar taşları *koinon* tarafından hazırlanarak onurlu bir şekilde defnedilirdi. Memleketlerinden uzakta ölen bu insanlar, öldüklerinde cenazeye ilgili işlemlerin tam anlamıyla yerine getirildiğinden emin olmak için dini birliklere güven motivasyonu ile yanaşmış olmalıydılar¹⁶⁶. Bunların önemli bir kısmı, hayırsever (*euergetes*) olduklarından, birlikleri tarafından çokça onurlandırılmışlardır.

Bununla birlikte, Rodos ve periferisine iktisadi entegrasyon amaçlı gelenlerin sayısı azımsanmamalıdır. Bu gibi üyelikler de (yerli veya yabancı) meritokrasinin ya da tıpkı meslek odaları mantığıyla *metek*lerin, bağlı olunan *polis* tarafından kaydedildiklerinin bir göstergesi olmalıydı¹⁶⁷. Kamiros'taki *Asklapiastai* bunlardan yalnızca biriydi¹⁶⁸. Ancak, örneğin Yarımada'da ele geçirilen yabancılara (özellikle karı-kocaya) ait mezar taşları, büyük bölümünün bölgeye, özellikle Tymnos'a ticaret amaçlı gelmiş olabileceğinin sinyallerini vermektedir¹⁶⁹. Anlaşılan o ki yabancılara ait epigrafik malzemenin, en azından büyük bölümünün, Hemithea kültürüne adanmış genel katılımlı festivaller gibi veya sosyal-dini içerikli buluşmalar için gelenlere ait olduğunun iddia edilmesi rasyonellikten uzak olurdu. Ayrıca, Yarımada'nın or-

165 Hicks, *age.*, no. 4, s. 49-50; Bresson, *age.*, no. 169, s. 158-159. Altın yapraklı taçlarla onurlandırılmışlardır. Yarımada'dan bir diğer örnek, Hydaz (Turgut) sınırlarında bulunan (*Aulis toponymii* ile kaydedilen) ve *Adonistai Aphrodiastai Asklapiastai* birliği tarafından altın taçla onurlandırılan Kefalonyalı Alexandros ve Kos'lu eşi Nysa ve diğerleridir (no. 57, s. 86-87).

166 Susan G. Cole, *Theoi Megaloi: The Cult of the Great Gods at Samothrace*, E. J. Brill, Leiden 1984, s. 86.

167 Stéphanie Maillot, "Foreigners' Associations and the Rhodian State", ed. V. Gabrielsen ve C. A. Thomsen, *Private Associations and the Public Sphere* (2015), s. 136-183. Proceedings of a Symposium Held at the Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 9-11 September 2010. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, s. 151, 153.

168 Maillot, *age.*, s. 158.

169 E. Deniz Oğuz-Kırca, "Three Amphora Stamps From Tymnos (Bozburun, Turkey): A Case Study Regarding Provenance", *Scientific Culture* 3/3 (2017), s. 34-37, 40.

tak kültü¹⁷⁰ olarak ele alınmasına rağmen adına, Kastabos dışında, hatta “Panionion” benzetmesiyle dini ve siyasi buluşma için bir başka toplanma yeri olduğu öne sürülen (halk arasında Küdür denilen alanın arkası) Kıran Gölü kutsal alanında¹⁷¹ da rastlanması beklenirdi.

Söylencelerde, doğum yapmaya veya gebelik dilemeye gelen kadınlara hitap eden bir yer, Yarımada'nın doğusundaki Amos'a yakın kıyılarıdaki Gerbekse/ Gerbekilise/ halk arasında Gebekse¹⁷² ya da İlimar Kilisesi (5-11. yy.lar)'dir. Geç Antikite'den süregelen doğumla ilgili inanışların kaynağında tanrıça Hemithea inancını etkili olmuş olmalıdır. İÖ 4. yüzyıl tekniğiyle örüldüğüne dair izlenimler veren orijinal bir kutsal alan üstünde yeniden kurulan Gebekse¹⁷³ bu anlamda dikkate değerdir.

Sonuç

Karia'da ilahlar farklı platformlarda ve amaç ve şekillerde içselleştirilmiştir. Yarımada, Rodos hâkimiyetindeyken dahi yerel değerlerini koruma dürtüsüyle Karia veya Anadolu'nun hafızasından gelen tanrıları farklı lakaplar vermek suretiyle (ör: Tymnoslu Zeus Kataibatas, Amoslu Apollon Samnaios) yüceltmeye çalışmıştır.

Eski dünyanın büyük ve rakip tıp okullarından Kos ve Knidos¹⁷⁴ un uzantıları olabiliyordu. Yarımada'yı bu sirkülasyona katmak için doğrudan ya da dolaylı, zaman zaman silik de olsa göstergeler mevcuttur. Tamamında değilse bile bazı sağlık köyleri özel anlamlara sahip olabiliyordu.

Hemithea, Karia kökenli tanrıçaydı. Yarımada'nın orijinal kültü ve dinamosu olarak İÖ 4. yüzyıldan, hatta daha erken dönemden itibaren etkili olmuş, belki zamanla yerini Rodos'un daha “baskın” olduğu güneyde, Eileithyia'ya bırakmış ya da ona dönüşmüştür. Ada'nın bölgedeki hâkimiyetini kaybetmesinden sonra

170 Cook – Plommer, *age.*, *passim*; Held – Wilkening-Aumann, *age.*, s. 92.

171 Turgut Saner ve Zeynep Kuban, “*Kıran Gölü 1998*”, AST 17/2 (1999), s. 289.

172 Bresson, *age.*, no. 55, s.85. Yapıdan kalanlara bakılırsa duvar örgü tekniği, İÖ 4. yüzyıl mimarisine ilişkin kuvvetli izler sunmaktadır. Bu kilise, olasılıkla eski bir ibadet yapısının üzerine kurulmuştur.

173 Bean, *age.*, s. 165-166; Altay Özcan, *Karia Yolu: Bozburun Yarımadası (Yürüyüş ve Gezi Rehberi) (The Karian Trail: Bozburun Peninsula (Walking and Travel Guide))*, Miki Matbaacılık, Ankara 2019, s. 76-77.

174 Turnalı, *age.*, s. 21-22. Yazar ayrıca Knidos doktrininden bahsediyor. Anamnez yani hastanın öyküsünün kaydı Knidos'ta bir yöntem olarak tarihe geçmiştir.

Hemithea Tapınağı ve kültü eski cazibesini kaybetmiştir. Depremler (örneğin İ.S.365'te yarattığı yıkım)¹⁷⁵, nüfus hareketleri, Roma etkisiyle pagan unsurların yok oluşu gibi temel nedenlerle ortadan kalkan ana kültürle Yarımada daha da ıssızlaşmıştır.

Gerek Hemithea gerekse Eileithyia, Artemis'in kuzeydeki ve güneydeki farklı tezahürleriydi. Eileithyia, Hemithea'nın Hellenistik Dönem'de Helen etkisi altında kitlesel olarak benimsenmiş yeni benzer/ diğer hali olabilirdi. Şayet böyleyse farklı kullanılan sıfatlarına ilişkin olarak Soteira takısı aldığı yerde trans-ilah olabiliyordu. Benzer bir durum bugün, Hemite denilen Kastabala kentinde de varlık bulmuştur. Bunların kökleri kadim Anadolu inanışlarında bulunabilir.

Tanrı ve tanrıçaların misyonlarındaki benzerliği yaşatma çabasının bir örneği de eril dışı birlikteliğinde görülmektedir. Güneyde Eileithyia ve belki eşlendiği Artemis, Yarımada'da kendine oldukça geniş bir tapınım alanı bulmuş olan kırsal Apollon ile ilişkiliydi.

Kastabos ve Kıran'daki tiyatro ve tiyatro benzeri yapılar ekseninde bakıldığında bu gibi merkezlerin geniş katımlı buluşmalarla ulusal merkezler olduğu ve "sağlık turizmi"ne hizmet ettiği fikri belirgindir. Tiyatro, kuşkusuz Kastabeia festivali kapsamındaki etkinlikler için, belki dayanışma ruhu ve sosyal bağların kuvvetlendirilmesi amacıyla ve hatta hastalıklara neden olan kötü ruhların kovulması için hizmet veriyor olabilirdi. Ancak, şifa konusu yalnızca uyku terapileri ve bebek-doğum beklentisiyle sınırlandırılmayacak kadar geniş bir konu ağında can çekeşebilir. Yani, pek çok şey ayrıntıda gizli olabilir. Bunda Karia'nın şifalı bitkileri ve Anadolu'nun, en az Luvilerden bu yana kadim geleneklerine olan ortaklığı etkili olmuş olmalıdır. Hititlerdeki gibi Kariyalılar da, fizyolojik-psikolojik sorunları uykuda tedaviyle, rüya tabiri gibi tedavilerle hatta büyülerle, ancak bunları toksik etkilerinden arındırdıkları bazı özel bitkisel karışım/ desteklerle çözmeye çalışıyor olmalıydı.

Özetle; Tarih boyunca gözden uzak, kırsal nitelikli, yıldızı diğerleri gibi hiç parlamamış olan ancak zaman zaman sosyal buluşmalar için cazibe merkezi haline bürünebilmiş Yarımada, "kendi çapında" bir şifa merkezi olmalıydı. Kadın ve çocuk sağlığı, üreme, düşük veya (rahat) doğumla ilgili konular, sedatif preparat-

175 Tıpkı, Bizans döneminde Lagina Hekate Tapınağı'nda (bk. Aytakin Büyüközer, "The Sanctuary of Hekate at Lagina in the 4th Century B.C (MÖ 4. yüzyılda Lagina Hekate Kutsal Alanı)", *Arkhaia Anatolika* 1 (2018), s. 20) yaşandığı gibi.

larla hızlandırılan uykuda tedavi, *enkoimesis*, tanrıçalar adına yapılan şifalı büyüler, psikoterapi, hatta suyla tedaviler belli başlı uzmanlık alanları olmalıydı. Bununla birlikte, bölgenin ortak hafızası ve kökleri, Hemite yakınlarındaki Kastabala kentçığı ve Hemithea ile özdeş Kastabos gibi güçlü örnekler dikkate alındığında Anadolu'nun görece uzak Bronz Çağı yerleşimleriyle bağlantılı olabilirdi. Dolayısıyla Yarımada'nın, pek çok kontekstte, Bronz Çağı ile ilişkisinin ortaya konulması bir ihtiyaçtır.

Farklı epithetler altındaki ilahların misyonlarındaki benzerliği yaşatma çabası, Karia ile sınırlı olmaksızın Anadolu medeniyetlerinin “bağlantılı” halini ortaya koyan önemli araçlardan biri olmuştur. Hemithea ve Eileithya dönüşümü (?) veya sonraki süreçte bir süreliğine eşzamanlı birlikteliği, Hellenleşmeye rağmen bazı dinsel ve sosyal korumacılığın varlığına işaret ediyor olabilir. Bunun yanında, özellikle *Asklepion* kültü, izole kalma konusunda belki de diğerlerine nazaran daha başarılı olan olasılıkla Kar kökenli Syrna yöresi gibi alanlarda, bölgenin sağlık dünyasına sunduğu alternatif katkıya/ yörenin o konudaki uzmanlığına işaret ediyor olabilir. Yani, Yarımada'nın Hellenleşmesi ile her şey tamamen yok olmuş değildi. İonya Rönesansı olarak adlandırılan kavram ise bu süreçte, belki de yalnızca pek çok sanatsal ve sosyal atılımı mümkün kılan katalizör zaman dilimiydi. Malzeme her bakımdan hazırды, sadece şefler değişmişti.

Teşekkür

Çalışmada geçen bitkisel isimlerin bilimsel karşılıklarının ve taksonomideki yerlerinin gözden geçirilmesine ilişkin olarak değerlendirme ve önerileri için Orta Doğu Teknik Üniversitesi Biyolojik Bilimler Bölümü'nden Prof. Dr. Musa Doğan'a özel teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKLAR**Antik Kaynaklar**

- Aeschylus, *Suppliant Women*, çev. H. W. Smyth, Harvard University Press, Cambridge 1926.
- Callimachus, *Hymns 1-3*, çev. A.W. Mair, Loeb series, William Heinemann, London 1921.
- Claudius Aelianus, *De Natura Animalium (On the Characteristics of Animals)*, çev. A. F. Scolfield, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts 1959.
- Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica. Library of History*, Cilt II, Kitap 2.35-4.58, çev. C. H. Oldfather, Loeb Classical Library 303, Harvard University Press, Cambridge, MA 1935.
- Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica. Library of History*, Cilt III, Kitap 4.59-8, çev. C. H. Oldfather, Loeb Classical Library 340, Harvard University Press, Cambridge, MA 1939.
- Euripides, *The Complete Greek Drama (2 Cilt)*, çev. W.J. Oates and E. O'Neill, *Iphigenia in Tauris*, çev. R. Potter, Random House, New York 1938.
- Eusebius of Caesarea, *Praeparatio Evangelica (Preparation for the Gospel) (Libri 4)*, çev. E. H. Gifford 1903.
- G. Plinius Secundus Maior (Yaşlı Plinius), *Naturalis Historia (Natural History)*, Cilt. I-X; Kitap 1-37, çev. by Rackham, H., Jones, W. H. S. and Eichholz, D. E., Harvard University Press, London 1949-1954.
- Herodotus, *Historiai, Herodot Tarihi*, çev. M. Ökmen, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2002.
- Hesiodos, *Erga kai hemerai, Theogonia. İşler ve Günler, Tanrıların Doğuşu*, çev. F. Akderin, (2. basım), İstanbul 2014.
- Homeros, *İliad. İlyada*, çev. A. Erhat - A. Kadir, (23. basım), İstanbul 2007.
- Homeros, *Odysseia*, çev. A. Erhat - A. Kadir, (19. basım), İstanbul 2007.
- Lucius Apuleius, *The Golden Ass, Being the Metamorphoses of Lucius Apuleius*, çev. S. Gaselee, William Heinemann, London; G.P. Putnam's Sons, New York 1915.
- Niccolò Machiavelli, *La Mandragola*, ed. Pasquale Stoppelli, Mondadori, Milano 2016.
- Nonnus, *Dionysiaca (Cilt.III, Kitap 36-48)*, çev. W. H. D. Rouse, Loeb Classical

- Library 356, Harvard University Press, Cambridge, MA 1940.
- Pausanias, *Hellados Periegesis. Pausanias Description of Greece* (4 cilt), çev. W.H.S. Jones, D. Litt and H.A. Ormerod, Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann Ltd., London 1918.
- Pedanius Dioscorides, *De Materia Medica*, 1 Cilt, 5 Kitap, çev. T. A. Osbaldeston, 1. basım, IBIDIS Press, Johannesburg 2000.
- Pedanius Dioscorides, *De Materia Medica*, çev. L. Beck, Hildesheim, Olms-Weidmann 2005.
- Publius Aelius Aristides, *Orationes*, ed. W. Dindorf, Aristides (Cilt 2), G. Reimer 1829.
- Stephan von Byzanz (Stephanus Byzantinus), *Ethnika* (Stephani Byzantii Ethnicorum Quae Supersunt Ex Recensione Augusti Meineke), Akademische Druck- U. Verlagsanstalt (Unveränderter Abdruck der 1849 in Verlag G. Reimer in Berlin erschienenen Ausgabe), Graz 1958.
- Strabon, *Geographika. Antik Anadolu Coğrafyası (Kıtap 12-14)*, çev. A. Pekman, İstanbul 2005.
- Theophrastus, *Historia Plantarum (Enquiry into Plants)*, Cilt II: Kitap 6-9, On Odours, Weather Signs, çev. A.F. Hort, Loeb Classical Library 79, Harvard University Press, Cambridge, MA 1916.

Modern Kaynaklar

- Albayrak, Yusuf, *Anadolu'da Artemis Kültü*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış, Doktora tezi, Ankara 2008.
- Albayrak, Yusuf, "Anadolu'da Artemis'in Sıfatları (Epithetons of Artemis in Anatolia)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/48 (2018), s. 1-15.
- Askitopoulou, Helen, "Sleep and Dreams: From Myth to Medicine in Ancient Greece", *Journal of Anesthesia History* 1/3 (2015), s. 70-75.
- Baur, Paul V. C., *Eileithyia*, ed. F. Thilly, The University of Missouri Studies I no. 4, Chicago 1902.
- Bean, George. E., *Eskiçağ'da Menderes'in Ötesi (Turkey Beyond the Meander)*, çev. P. Kurtoglu, Arion, İstanbul 2000.
- Bean, George. E. ve Cook, John M., "The Carian Coast III", *The Annual of the British School at Athens* 52 (1957), s. 58-147.

- Birch, Samuel, *History of Ancient Pottery, Egyptian, Assyrian, Greek, Etruscan, and Roman*, John Murray, London 1873.
- Błażkiewicz, Monika, “Healing Dreams at Epidaurus. Analysis and Interpretation of the Epidaurian *Iamata*”, *Miscellanea Anthropologica et Sociologica* 15/4 (2014), s. 54-69.
- Bonfante, Larissa, *Etruscan Dresses*, John Hopkins University Press, Baltimore and London 2003.
- Bresson, Alain, *Recueil des Inscriptions de la Pérée Rhodiene (Pérée Intégrée)*, Les Belles Lettres, Paris 1991.
- Bruns-Özgan, Christine, *Knidos Antik Kent Rehberi*. Knidos’u Araştırma ve Geliştirme Derneği, Konya 2002.
- Bryce, Trevor R., “The Arrival of the Goddess Leto in Lycia”, *Historia: Zeitschrift für alte Geschichte* 321 (1983), s. 1-13.
- Burkert, Walter, *Greek Religion (Griechische Religion der Archaischen und Klassischen Epoche)*, çev. John Raffan, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press 1985.
- Büyüközer, Aytakin, “The Sanctuary of Hekate at Lagina in the 4th Century B.C (M.Ö 4. yy’da Lagina Hekate Kutsal Alanı)”, *Arkhaia Anatolika* 1 (2018), s. 15-30. doi: 10.32949/Arkhaia.2018.1
- Chaviaras, Michael ve Chaviaras, Niketas, ----, *Archaiologike Ephemeris (AE)* °69 (1911), s. 68.
- Chaviaras, Michael ve Chaviaras, Niketas, ----, *Archaiologike Ephemeris (AE)* °89, 94 (1913), 101 (s. 4-5).
- Cole, Susan G., *Theoi Megaloi: The Cult of the Great Gods at Samothrace*, E. J. Brill, Leiden 1984.
- Connelly, John B., *Portrait of a Priestress: Women and Ritual in Ancient Greece*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2007.
- Cook, Arthur B., *Zeus: A Study in Ancient Religion (Vol. II, Part I)*, Cambridge University Press, Cambridge 1925.
- Cook John M. - Plommer, William H., *The Sanctuary of Hemithea at Kastabos*, Cambridge University Press, London 1966.
- Çevik, Nevzat - Bulut, Süleyman, “Myra ve Limanı Andriake”, *Aktüel Arkeoloji* 20 (2011), s. 50-66.

- Demirciler, Volkan - Oğuz-Kırca, E. Deniz, “Fighters and Winners of the Peraia (Bozburun Peninsula)”, T.B. Schou (ed.), *Anatolia: Past, Present and Future Perspectives*, Nova Science Publishers Inc., New York 2020, s. 1-20, Nova Science Publishers Inc., New York.
- Doğan, Umut, “Spil (Manisa) Dağı'nın Kuzey Yüzündeki Bir Grup Kaya Anıtı”, *Türk Arkeoloji ve Etnoğrafya Dergisi* 7 (2007), s. 69-78.
- Dupont-Sommer, André - Robert, Louis, *La Déesse de Hiérapolis Castabala (Cilicie)*, A. Maissonneuve, Paris 1964.
- Dürnbach, Felix - Radet Georges A, “Inscriptions de la Péréé Rhodienne”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 10 (1886), s. 245-269.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2017.
- Edelstein, Emma - Edelstein, Ludwig, *Asclepius: A Collection and Interpretation of the Testimonies*, John Hopkins Press, Baltimore 1945.
- Fraser Peter M. - Bean, George E., *The Rhodian Peraea and Islands*, Oxford University Press, London 1954.
- Girginer, Serdar - Oyman Girginer, Ö. - Akıl, Hayriye, “Tatarlı Höyük (Ceyhan) Kazısı: İlk İki Dönem”, *KST* 31/3 (2010), s. 453-477.
- Girginer, Serdar - Uygur, Haluk, *Toros ve Amanosların Gölgesinde Kültürlerin Buluştuğu Nokta Kilikya*, Homer Yayınları, İstanbul 2014.
- Goetze, Albrecht - Sturtevant, Edgar, H., *The Hittite Ritual of Tunnawi*, American Oriental Series 14, American Oriental Society, New Haven 1938.
- Grossman, Werner - Schmidraml, Hanns, “An Extract of Petasites Hybridus is Effective in the Prophylaxis of Migraine”, *Alternative Medicine Review: A Journal of Clinical Therapeutic (Altern Med Rev)* 6/3 (2001), s. 303-310.
- Gün, Merve - Aytaç, Selim, “Güzel Avrat Otu (*Atropa belladonna* L.) Genel Özellikleri”, *International Journal of Life Sciences and Biotechnology* 2/2 (2019), s. 50-57.
- Gyllenbok, Jan, *Encyclopaedia of Historical Metrology, Weights, and Measures*, (Vol. 1) Birkhäuser, Cham 2018.
- Hamilton, Mary, *Incubation Or the Cure of Disease in Pagan Temples and Christian Churches*, W.C. Henderson and Son, St. Andrews; Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., London 1906.
- Head, Barclay V., *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, Spink & Son Ltd., London 1963.

- Head, Barclay V., *Guide to the Principal Gold and Silver Coins of the Ancients: From Circa B.C.700 to A.D.1*, Argonaout, Chicago 1968.
- Held, Winfried, “Die Heiligtümer und Kulte von Loryma”, ed. R.van Bremen ve J-M. Carbon, *Hellenistic Karia* (Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Karia, Oxford, 29 June- 2 July 2006) Diffusion de Bocard, Paris 2010, s. 354- 377,
- Held, Winfried, Influence from the Dodekanese in Karian sanctuaries in the Hellenistic period, Proceedings of the Danish Institute at Athens, January 24-26, 2018.
- Held, Winfried ve Wilkening-Aumann, Christine, “Vom karischen Bund zur griechischen Polis. Archäologischer Survey in Bybassos und Kastabos auf der Karischen Chersones”, A. Matthaei ve M. Zimmermann (ed.), *Urbane Strukturen und Bürgerliche Identität im Hellenismus: Die Hellenistische Polis als Lebensform (Band 5)*, Heidelberg: Verlag Antike e.K. 2015, s. 74-98.
- Hellenkemper, Hansgerd, *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn 1976.
- Helly, Bruno, *Gonnoi II: Les Inscriptions*, Hakert, Amsterdam 1973.
- Hicks, Edward L., “Inscriptions from Casarea, Lydae, Patara and Myra”, *The Journal of Hellenic Studies* 10 (1889), s. 46-85.
- Hill, Clara E. ve Knox, Sarah, “The Use of Dreams in Modern Psychotherapy”, *International Review of Neurobiology* 92 (2010), s. 291-317.
- Kauffmann-Samaras, Alik, “Le Peintre C, peintre Novateur de la Céramique Attique, dans la Collection du Musée du Louvre”, *Revue du Louvre* 37/ 5-6 (1987), s. 340-355.
- Kavak, Salih, Çakan, Halil, Girginer, Serdar, Uzel, İlter ve Düzenli, Atabay, “Adamotu'nun (Mandragora sp) Tarihteki Kullanımına Dair Arkeolojik Kanıtlar: Tatarlı Höyük (Ceyhan/Adana)”, *13. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Bildiriler*, 18-21 Ekim (2017), Türkiye.
- Kaya, Zafer - Gümüş, Cevdet, “Balamba Tabiat Parkı (Bartın) Florası”, *Bartın Orman Fakültesi Dergisi* 20/ 2 (2018), s. 311-339.
- King, Helen, “The Art of Medicine: Narratives of Healing. A New Approach to the Past?”, *Lancet* 383 (2014), s. 946-947.
- Konak, Sibel, *Antik Karya Bölgesindeki Kent Dışı Kutsal Alanlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi 2003.

- Köktürk, Hüseyin ve Milner, Nicholas P., "A Land Dispute From the Lycian Borderland", *Anatolian Studies* 53 (2003), s. 131-138
- Larson, Jennifer, *Ancient Greek Cults: A Guide*, Routledge, New York 2007.
- Le Geun-Pollet, Brigitte, *La Vie Religieuse Dans Le Mond Grec du V Au III^e Siècle Avant Notre Ère: Choix de Documents Èpigraphiques Traduits et Commentès*, Presses Universitaires du Mirail 1991.
- LiDonnici, Lynn.R., *The Epidaurian Miracle Inscriptions: Text, Translation, and Commentary*, Scholars Press, Atlanta 1995.
- Magie, David, *Roman Rule in Asia Minor* (Vol. I-II), Princeton University Press, New Jersey 1950.
- Maillot, Stéphanie, "Foreigners' Associations and the Rhodian State", V. Gabrielsen ve C. A. Thomsen (ed.), *Private Associations and the Public Sphere* (2015), s. 136-183. Proceedings of a Symposium Held at the Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 9-11 September 2010. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
- May, John M.F., *Ainos, Its History and Coinage*, Oxford University Press, London 1950.
- Mørkholm, Otto, *Antiochus IV of Syria*, Nordisk Forlag, Copenhagen 1966.
- Mylonopoulos, Ioannis, "The Power of the Absent Text: Dedicatory Inscriptions on Greek Sacred Architecture and Altars (Ch.9)", A. Petrovic, I. Petrivic ve E. Thomas (ed.), *The Materiality of Text- Placement, Perception, and Presence of Inscribed Texts in Classical Antiquity* Brill, Leiden and Boston, 2019, s. 231-275.
- Oğuz-Kırca, E. Deniz, "Some Thoughts on the Problem of Identification of Demes: The Ancient Bozburun Peninsula", *Cedrus* 2 (2014a), s. 267-289.
- Oğuz-Kırca, E. Deniz, "Restructuring the Settlement Pattern of A Peraean Deme Through Photogrammetry And GIS: The Case of Phoinix (Bozburun Peninsula, Turkey)", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 14/2 (2014b), s. 281-313.
- Oğuz-Kırca, E. Deniz, "On the Location and Territorium of Hygassos", *Höyük* 7 (2014c), s. 33-43.
- Oğuz-Kırca, E. Deniz, "The Chora and the Core: A General Look at the Rural Settlement Pattern of (Pre)Hellenistic Bozburun Peninsula, Turkey", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (PAUSBED)* 20 (2015), s. 33-62.

- Oğuz-Kırca, E. Deniz, “Tymnos’un Kayıp Mabedi: Hera ve Zeus’a Adanan Tapınak Neredeydi? (The Lost Sanctuary of Tymnos: Where was the Naiskos Dedicated to Hera and Zeus?)”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 151 (2016), s. 231-247.
- Oğuz-Kırca, E. Deniz, “Three Amphora Stamps From Tymnos (Bozburun, Turkey): A Case Study Regarding Provenance”, *Scientific Culture* 3/3 (2017), s. 31-43.
- Oğuz-Kırca, E. Deniz, “Tymno-Karians or Transformers of the Bozburun Peninsula During the Hellenistic Period? Retrospective Reflections of a Demos on the Karian Cultural Heritage”, *Phaselis* 4 (2018), s. 259-294.
- Oğuz-Kırca, E. Deniz - Liritzis, Ioannis, “Chasing Hygassos (Anatolia): Settlement Under Epigraphic Evidence”, *Studia Antiqua et Archaeologica* 23/2 (2017), s. 257-292.
- Öz, Cüneyt, “Kültürel Süreklilik Bağlamında Antikçağdan Günümüze Kutsal Ağaç veya Hayat Ağacı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (2018), s. 213-223.
- Özcan, Altay, *Karia Yolu: Bozburun Yarımadası (Yürüyüş ve Gezi Rehberi) (The Karian Trial: Bozburun Peninsula (Walking and Travel Guide))*, Miki Matbaacılık, Ankara 2019.
- Pingiatoglou, Semeli, *Eileithyia*, Königshausen and Neumann, Würzburg 1981.
- Price, Theodora H., “Double and Multiple Representations in Greek Art and Religious Thought”, *JHS* 91 (1971), s. 48-69.
- Pritchett, William K., “Months in Dorian Calendars”, *AJA* 50/3 (1946), s. 258-360.
- Papachristodoulou, Ioannis, “The Rhodian Demes Within the Framework of the i, unction of the Rhodian State”, ed. V. Gabrielsen, P. Bilde, T. Engberg-Pedersen, L. Hannestad ve J. Zahle, *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture, and Society*, Studies in Hellenistic Civilization (Vol. 9), Aarhus University Press, 1999, s. 27-44,
- Ragavan, Deena, *Heaven on Earth: Temples, Ritual, and Cosmic Symbolism in the Ancient World*, The Oriental Institute, Chicago 2013.
- Ramsay, William M., *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
- Robert, Louis ve Robert, Jeanne, ---, *Bulletin Épigraphique* 68 (1955), s. 206-219.
- Rumscheid, Frank, *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus I-II*, Philipp von Zabern, Mainz 1994.

- Russell, Donald, Texts, Translations and Notes, D.A.Russell, M. Trapp and H.-G. Nesselrath (ed.), *A Praise of Asclepius: Aelius Aristides, Selected Prose Hymns*, Scripta Antiquitatis Posterioris ad Ethicam Religionemque Pertinentia XXIX. Tübingen: Mohrsiebeck, 2016, s. 30-54,
- Rutherford, Ian, “Network Theory and Theoric Networks”, Malkin, I., C. Constantakopoulou - K. Panagopoulou (ed.), *Greek and Roman Networks in the Mediterranean*, Routledge, London and New York 2009, s. 24-39.
- Saner, Turgut ve Kuban, Zeynep, “Kıran Gölü 1998”, *AST* 17/2 (1999), s. 287-295.
- Sayar, Mustafa H., “Kilikya’da Tanrılar ve Kültler”, *OLBA* 2 (1999), s. 131-154.
- Schober, Arnold, *Der Fries des Hekateions von Lagina* (İstanbul Forschungen, Band 2), Rudolf M. Rohrer, Baden bei Wien 1933.
- Schredl, Michael, Bohusch, Claudia, Kahl, Johanna, Mader, Andrea ve Somesan, Alexandra, “The Use of Dreams in Psychotherapy: A Survey of Psychotherapists in Private Practice”, *The Journal of Psychotherapy Practice and Research* 9/2 (2000), s. 81-87.
- Sina, Ayşen, “Pausanias’ta Kült Kuran Kadın Kahramanlar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23/35 (2004), s. 171-183.
- Sokolowski, Franciszek, “On the Lex Sacra of Tymnos”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 87 (1956), s. 47-50.
- Spratt, Thomas A.B., “Remarks on the Dorian Peninsula and Gulf, with Notes on a Temple of Latona There”, *Archaeologia* 49/2 (1886), s. 345-365.
- Stoddart, John L., *On the Inscribed Pottery of Rhodes, Cnidus and other Greek Cities*, *Transactions of the Royal Society of Literature*, Hughes and Robinson, London 1847.
- Söğüt, Bilal, “Stratonikeia’nın Yerleşim Tarihi ve Yapılan Çalışmalar”, ed. B. Söğüt, *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları, Stratonikeia Çalışmaları 1* (İstanbul 2015), s. 1-8.
- Söğüt, Bilal - Taşkıran, Murat, “Stratonikeia’dan Augustus Dönemi Mısır Etkili Korinth Başlıkları”, *Olba* 12 (2014), s. 189-213.
- Şahin, Nuran, *Zeus’un Anadolu Kültleri*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED), İstanbul 2001.
- Talloon, Peter, Poblome, Jeroen, Waelkens, Marc ve Vanhaverbeke, Hannelore, “Matar in Pisidia: Phrygian Influences in Southwestern Anatolia”, M. Hutter (ed.), *Pluralismus und Wandel in den Religionen im Vorhellenistischen*

- Anatolien, Akten des Religionsgeschichtlichen Symposiums in Bonn (19-20 Mai) (2006), Ugarit-Verlag, Münster, s. 175-191,
- Taş, İlknur, “Hititli Kadın Şifacılar- Şifalandırma Çalışmaları ve Bunların Birleştirici Coğrafya ve Jeokültürel Bellek Esasında Anadolu Kültüründeki Yansımaları”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* 11 (2017), s. 48-60.
- Taşdöner, Kevser, “Karya Kenti Halikarnassos”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2008), s. 96-106.
- Taşkılıoğlu, Zafer, *Anadolu’da Apollon Kültü ile İlgili Kaynaklar*, İstanbul 1963.
- Tırpan, A. Adil ve Söğüt, Bilal, “Hekate Temenosu 2000 Çalışmaları 2000 Çalışmaları”, *KST* 23/2 (2002), s. 343-350.
- Tırpan, A. Adil, Gider-Büyüközer, Zeliha ve Büyüközer, Aytekin, “The Temple of Hekate at Lagina”, T. Schulz (ed.), *Dipteros und Pseudodipteros: Bauhistorische und Archäologische Forschungen, Internationale Tagung*, (2012), 13-15 November 2009, Regensburg. Byzas 12, s. 181-202.
- Turnalı, A. Bilgin, *Knidos ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Tys, Jery, Szopa, Aleksandra, Lalak, Justyna, Chmielewska, Mariola, Serefko, Anna ve Poleszak, Ewa, “A Botanical and Pharmacological Description of Petasites Species”, *Current Issues in Pharmacy and Medical Sciences* 28/3 (2015), s. 151-154.
- Umar, Bilge, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993.
- Umar, Bilge, *Karia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1999.
- Uyguç, Arif, *Güneybatı Anadolu’nun Tarih Öncesi Halkı: Kar’lar*, Tunç Matbaası, Çine 1992.
- Uykucu, K. Ekrem, *The History and Geography of Marmaris*, As Matbaası, İstanbul 1970.
- Uzel, İter, “Anadolu Antik Şehir Sikkelerinde Asklepios Kültü”, *AST* 12 (1997), s. 115-138.
- von Oldenburg, Wilbrand, *Reise Nach Syrien Kleinarmenien und in’s Heilige Land*, Alm. çev. Johann C.M Laurent, Hamburg 1859.
- Wilkening-Aumann, Christine, “The Hellenistic Theatre in the Sanctuary of Hemithea at Kastabos (Asia Minor): New Evidence and Reconstruction”, R.

Frederiksen, E.R.Gebhard and A. Sokolicek (eds.), *The Architecture of the Ancient Greek Theatre* (2015), Aarhus University Press, s. 233-253,

Willetts, R.F., “Cretan Eileithya”, *The Classical Quarterly* 8/3-4 (1958), s. 221-223.

Williamson, Christina G., “A Carian Shrine in a Hellenising World”, de Hoz, M.-P., J. P. Sanchez Hernández ve C.M.Valero (eds.) *Between Tarihuntas and Zeus Polieus: Cultural Crossroads in the Temples and Cults of Graeco-Roman Anatolia* (2016), s. 75-101, Colloquia Antiqua 17. Peeters, Leuven, Paris, Bristol.

Wise, Susan, *Childbirth Votives and Rituals in Ancient Greece* (PhD dissertation), University of Cincinnati 2007.

Zeyrek, Hacı T. - Zeyrek, Ali. N. - K. Şahin, Gülseren, “Kastabala Antik Kenti Kazıları 2013”, *KST* 36/1 (2014), s. 153-166.

İnternet Kaynakları

AvP XI.1 (O. Ziegenaus and G. De Luca, *Das Asklepieion. Der südliche Temenosbezirk in Hellenistischer und Frühromischer Zeit*, *Altertümer von Pergamon XI.1*. Berlin 1968.

Encyclopedia Mythica, *Eileithya*. Online: <http://www.pantheon.org/articles/e/eileithya.html> (03.05.2020)

<http://dx.doi.org/10.18367/Pha.18017>

<http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0085.tlg001.perseus-eng1:667-677>.

http://www.tertullian.org/fathers/eusebius_pe_04_book4.htm#48

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisosbd/issue/36248/408480>

[https://doi.org/10.1016/S0074-7742\(10\)92013-8](https://doi.org/10.1016/S0074-7742(10)92013-8)

<https://linearbknossosmycenae.com> (18.12.2020)

<https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/Helly/> (20.07.2020).

<https://www.britannica.com/topic/Eileithya>

<https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/attic-black-figure-tripod-exaleiptron>

<https://www.thelancet.com/> (17 Temmuz 2020)

<https://www.theoi.com/Gallery/K8.13.html> (Catalogue no CA 616)

<https://www.theoi.com/Ouranios/Eileithya.html>

PHI Greek Inscriptions. Region: Central Greece (IG VII-IX) Megaris, Oropia and Boiotia; Peloponnessos (IG IV-[VI]), IG IV², 1; Aegean Islands, incl. Crete (IG XI-[XIII]) Crete (Inscriptiones Creticae: [IC] I, xvii 9); Aegean Islands, incl. Crete (IG XI-[XIII]) Cyclades, excl. Delos (IG XII,5), 1022; Aegean Islands, incl. Crete (IG XI-[XIII]) Rhodes and S. Dodecanese (IG XII,1), Segre & Pugliese Carratelli, Tituli Camirenses (ASAtene 27-29) [Tit. Cam.]; Asia Minor: Caria, Rhodian Peraia; Megiste: CIG 4301

